

27787

**F. C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**HZ. ÖMER VE İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN
YAKILMASI MESELESİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**YÖNETEN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇELİK**

**HAZIRLAYAN
Sezgin GÜÇLÜAY**

**F.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

ELAZIĞ - 1993

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	II
GİRİŞ	I
1. Eskiçağ Kütüphaneleri	1
a. Eskiçağ Yakın Doğu Kütüphaneleri	1
b. Eskiçağ Akdeniz Havzası Kütüphaneleri	2

BİRİNCİ BÖLÜM

HENELİSTİK ÇAĞ ve AKDENİZ HAVZASINDA İLK BÜYÜK KÜTÜPHANELERİN KURULUŞU

I. HELENİSTİK KÜLTÜR DÜNYASI	3
1. Helenistik Kültür	4
a. Helenistik Kültürün Özelliği	5
b. Helenistik Kültürün Yayılma Alanı	5
2. İskenderiye Şehrinin Kuruluşu ve Helenizmin Mısır'da Yayılışı	6
II. BÜYÜK KÜTÜPHANELER ÖNCESİ HELENİSTİK DÜNYADA KİTAP ve ARŞİVLER	7
1. Eski Greek Kitap Koleksiyoncuları	8
2. Özel Şahıs Kütüphaneleri	8
III. AKDENİZ HAVZASINDA İLK BÜYÜK KÜTÜPHANELERİN KURULUŞU	11
1. Serapeian Kütüphanesi	11
2. Bergama Kütüphanesi	12
3. Antakya Kütüphanesi	13
4. Diğer Bazı Önemli Kütüphaneler	14

İKİNCİ BÖLÜM

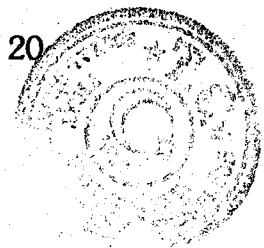
I. BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN KURULUŞU

1. İskenderiyede Bir Kütüphane Kurma Fikrinin Doğuşu	16
2. Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Kuruluşu	16

II. BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN FİZİKİ YAPISI

1. Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Yeri	18
2. Kütüphanenin Mimari Yapısı	18
3. Kütüphanenin Yan Kuruluşları	19

III. BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN İDARİ YAPISI, İÇ DÜZENİ VE YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALAR

1. Kütüphanenin İdari Yapısı	20
a. Kütüphanedeki Üst Düzey Görevliler	21
b. Katip ve Müstenihler	22
c. Diğer Görevliler	22
2. Kütüphanenin İç Düzeni	23
a. Kitap ve Kataloğ Salonları	23
b. Münazara ve Konferans Salonları	23
c. Mütalaa ve İstinsah Salonları	24
3. Kütüphanede Yapılan Bilimsel Çalışmalar	24
a. Kataloğ Çalışmaları	26
b. Tercüme Faaliyetleri	28
c. Kütüphanede Bulunan Kitap Çeşitleri ve Sayısı	29
d. Kütüphaneye Kitap Sağlama Politikası	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE TAHRİBİ

I. HRİSTYANLIĞIN ROMANIN RESMİ DEVLET DİNİ OLUŞUNDAN ÖNCEKİ DÖNEMDE KÜTÜPHANENİN MARUZ KALDIĞI TAHRİPLER	31
1. Ceaser Dönemindeki Tahribi	31
2. Traianus Döneminde Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Maruz Kaldığı Tahribat	33
3. Domitius Aurelianus Döneminde İskenderiye Kütüphanesinin Tahribe Uğraması	34
4. Diacletianus Döneminde Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Uğradığı Tahrip	35
II. HRİSTYANLIĞIN ROMANIN DESMİ DEVLET DİNİ OLUŞUN DAN SONRA KÜTÜPHANENİN MARUZ KALDIĞI TAHRİPLER	35
1. Hristyanlığın Antik Devre Karşı Aldığı Tavır	36
2. Büyük Theodosius ve Putperestliğin Kaynağı Olarak Görülen Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Tahribi	37

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ÖMER ve BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİ

I. BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN HZ. ÖMER TARAFINDAN YAKTIRILDIĞI İDDİALARI

1. Eski Kaynaklardaki İddialar	38
a. Abdüllatif b. Yusuf b. Muhammed b. Ali el- Bağdadi'nin Vermiş Olduğu Bigiler	39
b. İbn el-Kifti'nin Vermiş Olduğu Bilgiler	39
c. Ebu' Ferecin Bu Konuda Verdiği Bilgiler	40

d. Katip Çelebi'nin Vermiş Olduğu Bilgiler	41
2. Yakın Zamanlardaki Araştırmacıların İddiaları	41
II. BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN HZ. ÖMER TARAFINDANYAKTIRILMADIĞINI İLERİ SÜREN KAYNAKLAR	42
1. Yabancı Kaynaklardaki Bilgiler	42
2. İslam Kaynaklarındaki Bilgiler	43
III. TARAFLARIN İDDİALARININ TAHLİL ve DEĞERLEN DİRİLMESİ	43
SONUÇ	46
BİBLOGRAFYA	48

Kısaltmalar

A. Ü. : Ankara Üniversitesi

Bkz. : Bakınız

C.: Cilt

Çev. : Çeviren

İ.A.: İslam Ansiklopedisi

İ. Ü. T. F. M. : İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası

S.: Sayı

s.: Sayfa

V.D.: Vakıflar Dergisi

V.s.: Ve saire

ÖNSÖZ

Tarih, pekçok kıymetli eserin doğuşuna tanıklık ettiği gibi, bir çoğunun da yok oluşuna sahne olmuştur. İşte yok oluşuna sahne olduğu bu büyük eserlerden birisi de İskenderiye Kütüphanesi'dir. Fakat kütüphanenin kim veya kimler tarafından yok edildiği, özellikle XIX. yüzyıl'dan itibaren tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmada Hz. Ömer döneminde yakıtıldığı şeklinde fikir beyan edenlerin yanısıra, bu düşüncenin tamamen asılsız bir iftira olduğu görüşü de yoğunluk kazanmıştır.

İşte farklı görüşlerin bulunduğu bu konu üzerinde, bir çalışma yaparak, tarafların iddialarında dayandıkları delilleri tahlil ederek gerçek yönleri vurgulamaya çalıştım. Şöyle ki, Büyük İskenderiye Kütüphanesi çok uzun yıllar kültür hayatına önemli katkılarda bulunarak, yaşadığı çağa damgasını basmıştır. Fakat ne yazık ki, Romalılar, siyasi ve dini hedeflerine varmak için muazzam eseri yok etmekten çekinmemişlerdir.

Ortada olan bütün bu gerçeklere rağmen, kütüphanenin yakılması olayını haçlı zihniyetiyle yaklaşarak, bunu Hz. Ömer'e mal edenler olmuştur. Taraflardan bazılarının yapmış olduğu bu ön yargılı davranışı, kendi çalışmamda mümkün olduğunca bertaraf etmeye çalıştım. Bunda da başarılı olduğumu sanırım.

Çalışmam, Giriş Bölümü ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümünde, Eskiçağ Kütüphaneleri hakkında bilgi verilmektedir. Birinci Bölümde; Helenistik Çağ ve Akdeniz Havzasında İlk Büyük Kütüphanelerin Kuruluşu, İkinci Bölümde; Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Tarihi Gelişimi İçinde Tahribi, Dördüncü Bölümde ise; Hz. Ömer ve Büyük İskenderiye Kütüphanesi işlenmiştir.

Bu konuda yaptığım çalışmayı yakından takip eden ve önüne çıkan her türlü engeli aşmamda yardımcı olan saygıdeğer Hocam Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇELİK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ELAZIĞ-1992

Sezgin GÜÇLÜAY

GİRİŞ

İnsanın, yaşadığı müddetçe öğrenmek ve kendini yenilemek zorunluluğu yazının icadını doğurmuştur. Yazının icadı ile birlikte, belgeler ve kitaplar oluşmuştur. Böylece insanlar bilgi alış verişini kitap yoluyla sağlayabilmişlerdir.

Zamanla yazılı belgeler, artan ekonomik ve kültürel ilişkilerin sonucu olarak çoğalınca onların korunup saklanmalarını gerektiren arşiv ve kütüphanelerin ortaya çıkması zorunlu olmuştur. Saklanan bu ilk belgeler ise daha çok devletler arasındaki antlaşmalar, kanun ve fermanlar, yönetmelikler, yabancılara ilişkin kayıtlar, rahipler ve hukukla ilgili listelerden meydana gelmekteydi. Daha sonra ise bilimsel çalışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte ilmi eserler de arşiv ve kütüphanelerde yerini almıştır. Başlangıçta şahısların oluşturdukları özel arşiv ve kütüphaneler, sonradan büyük umumi kütüphanelere dönüşmüştür.

1. Eskiçağ Kütüphaneleri

İlk olarak, Mısır ve Mezopotamya'da kıl tabletlerden oluşan kütüphaneler daha sonraki dönemlerde, diğer uygarlık unsurlarıyla birlikte, Eski Yunan ve Roma dünyasına geçerek ileride kurulacak olan batı kütüphanelerine rehberlik etmişlerdir.

Eskiçağ Kütüphaneleri, özellikle Yunan ve Roma dünyasında yaygınlaşıp gelişmiştir. Fakat bizim asıl üzerinde duracağımız Akdeniz Havzası kütüphaneleridir. Akdeniz Havzası'nda kurular kütüphaneler özellikle kuruldukları yerlerin yoğun bir kültür ortamı olması ve stratejik konumunun kitap toplama işine uygunluğundan dolayı, kısa zamanda büyüyüp gelişmiştir. Neticede ise Eskiçağ kültür dünyasına damgasını basmışlardır.

a. Eskiçağ Yakın Doğu Kütüphaneleri

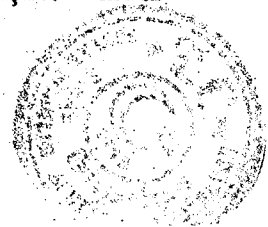
Eskiçağ Yakın Doğu Kütüphaneleri, Yunan ve Roma kütüphanelerinin şekillenmesinde öncülük ettikleri için kısa da olsa bunlar hakkında bilgi vermemiz doğru olacaktır.

Sümerler'de Kütüphaneler: Önemli Sümer şehirlerinden olan Uruk, Ur, Nippur, Lagaş, Kiş gibi yerlerden elde edilen kil tabletler, burada daha çok din ve devlet adamlarının faydalandığı kütüphanelerin bulunduğunu göstermektedir.

Babylonia'daki Kütüphaneler: Yapılan kazı sonuçlarında şehirlerdeki tapınaklarda içinde tabletlerin yer aldığı çok sayıda odanın bulunması, oradaki kütüphaneciliğin kanıtı olmuştur.

Assur Kütüphaneleri: Asur şehirlerinden Assur ve Ninova'da yapılan kazı sonuçlarından, burada kütüphanenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ninova'daki kütüphane, daha sonraki dönemlerde kurulan kütüphanelere örnek olmuştur.

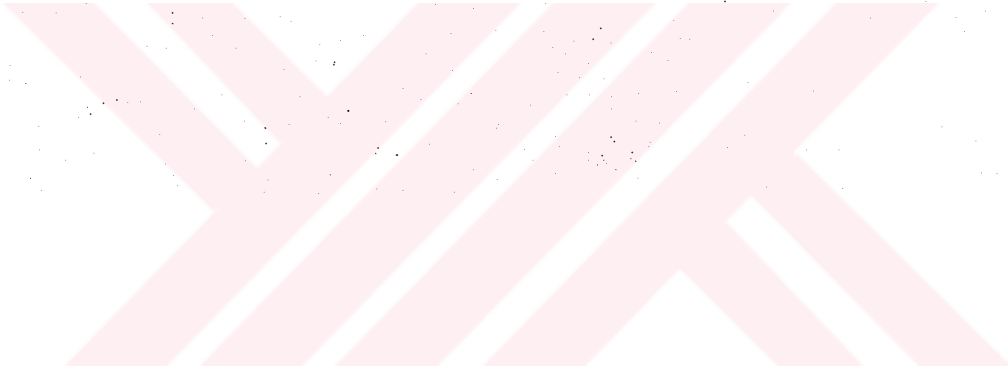
Anadolu'daki Kütüphaneler: İç Anadolu bölgesinde yapılan kazılar, Asur Ticaret Kolinileri çağı döneminden kalan belgeleri açığa çıkartmıştır. Bunlar tarih, büyüculük, ekonomi ve okul eğitimine ilişkin belgeleridir. Hititler'in başkenti olan Hattuşaş'da da çok sayıda tablet ortaya çıkmıştır. Bunlar Doğu ile kültürel siyasi ve ticari ilişkileri ortaya koymaktadır.

b. Eskiçağ Akdeniz Havzası Kütüphaneleri

Akdeniz Havzası'nda önemli kütüphanelerden Mısır ve Yunan Kütüphanelerini görüyoruz. İşte bunlardan Mısır Kütüphaneleri eski devletlerin teokratik yapısına bağlı olarak tapınaklarda yer alıyordu. Bu kütüphanelerdeki mevcut kitapların konuları ise felsefe, kimya, tıp bilimleri, din ve onunla ilgili törenlerinin, ayrıca siyasal nitelikteki devlet yazışmaları ile ilgiliydi. Her kutsal yerin bir kütüphanesi bulunuyordu. Kütüphaneden çok arşiv niteliğinde olan bu kurumlara, "Tablet Evi" "Mühür Evi" gibi isimler verilmiştir.

Akdeniz Havzası'nda kurulan yunan Kütüphaneleri ise, öncelikle özel şahısların kurduğu küçük kütüphaneler iken, daha sonra evrensel niteliğe sahip büyük kütüphanelere dönüşmüşlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HELENİSTİK ÇAĞ VE AKDENİZ HAVZASINDA İLK BÜYÜK KÜTÜPHANELERİN KURULUŞU

Büyük İskender'in en büyük hedeflerinden birisi, Yunan halkıyla fethettiği topraklarda yaşayan halkların milli duygularını söndürerek bunları birbirleriyle kaynaştırıp yeni bir dünya yaratmaktır⁽¹⁾. Nitekim, öncelikle Yunan Dilini, Mısır ve Anadolu'da milletler arası müşterek dil haline getirerek bunu imparatorluk parçalarını bir birine bağlayan bir güç olarak kullanmıştı⁽²⁾. Yine büyük İskender kendisinin tanrı olarak kabul edilmesini isteyerek, imparatorluğa mistik bir meşruluk vermişti. Ayrıca Yunan Demokrasisi ile Şark Monarşisini bir zeminde birleştirip, Helenizmin yeni inkişafını meydana getirmiştir.

Büyük İskenderle birlikte Yunan Kültürü'nde yayılarak, Akdeniz Halklarını müşterek bir medeniyette birleştirmişti. Bunun neticesinde ise geniş bir fikir mozaiki doğmuştu⁽³⁾.

Akdeniz Havzasının sahip olduğu bu geniş kültür ortamı beraberinde büyük kütüphaneleri doğurmuştu. Kurulan bu kütüphaneler, dönemin ilmi çalışmalarının ve eğitimin sürdürüldüğü yerlerdi. Ayrıca Akdeniz Kültür ve Medeniyetinin en iyi şekilde temsil edildiği kurumlardı.

I. HELENİSTİK KÜLTÜR DÜNYASI

İskender'in en büyük amacı, Doğu ve Batı ülkelerini egemenliği altına alarak, tüm dünyayı kapsayan evrensel bir devlet kurmaktır⁽⁴⁾. Fakat erken ölümü ne yazık ki, buna fırsat vermemişti.

Büyük İskender hedefini gerçekleştirmediği gibi, kendisinden sonra imparatorluğu kime bırakacağı konusunda da herhangi bir bilgi vermemişti. Bu da ölümünden sonra, imparatorluğun hepsine veya en büyük parçasına sahip olmaya çalışan, komutanları arasında bitip tükemeyen savaşlara sebep olmuştu⁽⁵⁾. İşte bunun neticesinde imparatorluk Asya, Afrika ve Avrupa olmak üzere üçe bölünmüştü. Mısır'da Ptolemaioslar yerleşip ikiyüz sene hüküm sürerken, Asya kıtasında bulunan topraklarda Seleukos ve Oğulları, Makedonya'da ise Antipatrosalar egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Yalnız Avrupa'nın durumu hiçbir zaman netleşmemiştir⁽⁶⁾.

Helen kültürünü geniş alanlara yayarak, buna ortak kültür haline getirme hedefi, İskender'in mirasçılara kısmet olmuştu. Nitekim imparatorluğun farklı köşelerinde hüküm süren Helenler, feth ettikleri yerleri kendi kültürlerini de götürüyorlardı. Sonuçta ise, bu farklı alanlarda yayılıp, başka kültürlerle kaynaşarak Helenistik kültürü doğmuştu. Bu durum Roma Kültürünün doğuşuna kadar devam etmiş ve hatta Roma Kültüründe de

(1) Şemseddin Günaltay; Yakın Şark IV., I. Bölüm, Perslerden Romalılara Kadar, Ankara 1951, s. 58.

(2) Günaltay; s. 58.

(3) Günaltay; s. 59.

(4) Arif Müfid Mansel; Ege ve Yunan Tarihi, Ankara-1971, s. 458; Günaltay, s. 58.

(5) A.W. F. Blunt; Batı Uygarlığının Temelleri, (Çev: Müzehher Ertin) 2. baskı, İstanbul-1979, s. 6.

(6) Blunt; s. 46.

büyük tesirler bırakmıştı.

1. Helenistik Kültür

Helen düşünce, fikir ve ruhunun şark hayatının formları ile mücadelesi ve nihayet bunlarla birleşmesi keyfiyetine Helenizm denmektedir⁽⁷⁾.

Büyük İskender'in Asya seferleriyle başlayan Helenistik Kültür, etkilerini uzun süre göstermekle beraber, Mısır'ın Romalılar tarafından fethi ile son bulmaktadır⁽⁸⁾.

Büyük İskender yapmış olduğu seferleriyle, Yunan Kültür ve Medeniyeti-ni kendi toprakları dışına taşıyarak, Akdeniz bölgesinden, Hindistan içlerine kadar yaymıştır⁽⁹⁾. Helen kültürü yayıldığı bölgeleri etkilediği gibi, kendisi de o oranda etkilenmiştir. İskender'in doğu seferi Grek tarihini ve kültürünü bir-birinden farklı iki ayrı döneme ayırmaktadır. Bu seferden önce, Helen Kültürü saf bir nitelik taşıırken, şark seferinden sonra, Grek Kültürü'nün, Doğu Kültürüyle kaynaşması neticesinde yeni bir kültür olan Helenistik Kültürü meydana getirmiştir⁽¹⁰⁾.

Helen Kültürünün geniş alanlara yayılmasında en büyük rolü Doğu'ya göç etmiş olan Yunanlılar oynamıştır. Yunanlılar, buradaki yerli halkla zaman içinde kaynaşarak, aralarında ortak bir kültür birliği oluşturmuşlardır⁽¹¹⁾. Yeni oluşan bu kültür birliği içinde, Büyük İskender de bizzat, Doğu geleneklerini benimseyerek, kendisini bir Tanrı gibi kabul edip, ibadet edilmesini istemiştir⁽¹²⁾. Bu düşünce, ilk zamanlar, Yunanlıları ve askerleri kızdırmışsa da; Yunan Uygarlığı arasındaki benzerlikten dolayı sonradan kabul görmüştür⁽¹³⁾.

Helen Kültürünün şehir kültürü olması dolayısıyla, diğer kültürlerle kaynaşması daha çok şehirlerde olmuştur. Şehir dışında yaşayan insan kitleleri kendi törelerini korumaya kendi dillerini konuşmaya ve kendi tanrılarına tapmaya devam etmişlerdir⁽¹⁴⁾.

Helenistik Dönemde, kültür merkezlerinin değiştiği göze çarpmaktadır. Nitekim Atina bu dönemde her ne kadar felsefe, mekteplerinin durağı olarak kalmışsa da sanat ve bilgi İskenderiye, Bergama, Efes ve Millet gibi şehirlerde doruk noktasına ulaşmıştır⁽¹⁵⁾.

Sonuç olarak, Yunanlılarla, Doğulu insanların kaynaşarak, aralarındaki farkların zamanla yok olması "Dünya Yurttaşlığı" denilen mefhumu doğurduğu gibi⁽¹⁶⁾ ortak bir kültürü de meydana getirmiştir. Fakat bu Helenistik kültür, üçyüz yıl gibi bir süre ayakta kaldıktan sonra önemini yitirerek, M.Ö. 30 yılında Mısır'ın bir Roma vilayeti haline gelmesiyle birlikte sona ermiş ve Roma Çağı başlamıştır⁽¹⁷⁾. Yalnız, Helenistik Kültürünün, Roma

(7) Halil Demircioğlu; "Helenik Devlet-Helenistik Devlet," Siyasal İlimler Mecmuası, C. XI, s. 129, Ankara 1941, s. 254; Blunt, s. 45.

(8) Arif Müfid Mansel; Ege ve Yunan Tarihi Ankara-1971, s. 508.

(9) Elmer D. Johnson; A History Of Libraries in the Western World, New York and London-1965, s. 51.

(10) Demircioğlu, s. 204; Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, İstanbul-1985, s. 91.

(11) Mansel; s. 508.

(12) Blunt; s. 45.

(13) Blunt, s. 45.

(14) Mansel; s. 509.

(15) Hense-Leonord; Hellen-Latin Eskiçağ Bilgisi (Çev: Suad Y. Baydur) İstanbul-1948, s. 50.

(16) Mansel; s. 509.

(17) Sevim Tekeli; Klasik Çağ Düşüncesi ve Çağdaş Kültür, Klasik Çağ Araştırma Kurumu, Ankara-1977, s. 15.

Çağı'nda da az da olsa etkili olduğunu biliyoruz. Nihayet Roma İmparatoru Augustus zamanında Romalılığın, Helenizmi mağlup etmesi neticesinde Klassizme geçilmiştir⁽¹⁸⁾.

a. Helenistik Kültürünün Özelliği

Mısır ve Mezopotamya üzerinde yapılan araştırmalar, Helenizmin ortaya çıkışında olağanüstü bir yönünün olmadığını göstermiştir⁽¹⁹⁾. Yalnız, Avrupa'nın siyaset ve ruh alanındaki başarısının en büyük yardımcısı Helenizm olmuştur. Wilamowitz, Helenler'in bugünkü bütün medeni milletlerin müşterek dedeleri olduğunu belirtmektedir⁽²⁰⁾.

Helenlerden önce, Mısırlılar, Babiller, Asurlar, Fenikeliler gibi Ön Asya milletleri medeniyet ve kültürün yüksek basamağına tırmanırken birçok alanda Helenizme örnek olmuşlardır.

Helenler, başka milletlerden etkilenecek pekçok şey almışlardır. Fakat aldıkları şeylere ruh tazeliği ve gücünü katarak kendi damgalarını basmışlardır⁽²¹⁾.

Helenik Kültürün kendine has bir çok özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerden bir tanesi, Helenistik Kültür anlayışında insanın insan olduğu bilinci yatmaktadır. İnsan tabiatı ve tabiatı ile ilgili meseleleri hiç bir otoriteye, hiç bir insan üstü güce sığınmaya çalışmadan kendi aklı ile açıklamaya çalışması, yani insan yüceltmesi, güçlendirmesidir⁽²²⁾.

Helenistik kültürün bir diğer özelliği ise, bilimsel düşünce biçimini geliştirmiş olmasıdır. Doğu ve Uzakdoğu milletlerinin hepsinden önce, Çinliler'in birçok alanlarda büyük ve çeşitli bilgiler elde ettikleri doğrudur. Fakat bunlar tamamen pratik gayelere yarıyordu, ya da gelişmeler, pratik gayeler arka planda da olsa vardı. Helenlerde ise bunun aksi olarak, bilim için bilmeye varma amacı, pratik alanda kullanabilmesi gözetmeyen teori çözümleri⁽²³⁾. Gerçi Helenistik Kültür bilimsel düşünceyi gerçekleştiren bazı yanlışlıklara düşmüştür. Fakat bu yanlış düşünce yöntemden değil, verilerin yetersizliğinden yani içeriğinden kaynaklanmıştı. Helenistik Kültür geliştirmiş olduğu bu bilimsel düşünce biçimiyle batı dünyasındaki modern bilimin doğuşuna rehberlik etmişti⁽²⁴⁾.

Sonuç olarak, temasta bulunduğu birçok milletin kültür ve medeniyetini içinde sindirdikten sonra tek bir kültür haline gelmiş olan Helenizm, bünyesinde kendisine ait bir çok özellik taşımaktaydı.

b. Helenistik Kültürün Yayılma Alanı

Büyük İskender ve kendisinden sonra imparatorluğu devralan mirasçıların gayeleri, feth ettikleri yerlerde Helenizmi yaymaktır. Bu nedenle Helenizmin yayılma alanı oldukça geniş olmuştur. Yalnız, Suriye, Filistin ve Mezopotamya'da fazla yayılmadığı gibi Anadolu'nun içlerine kadar da

(18) Leonard; s. 50.

(19) Tekeli; s. 15.

(20) Leonard; s. 5.

(21) Leonard; s. 5-6.

(22) Tekeli; s. 15.

(23) Leonard; s. 6.

(24) Tekeli, s. 15; Nuray Yıldız, Eskiçağ Kütüphaneleri, İstanbul, 1985, s. 130.

girememiştir⁽²⁵⁾. Zira, M.Ö. V ve VI yüzyıllarda İsvarya, Lkaonya, Frigya ve Kapadokya'da, İran etkisinin bulunduğu çeşitli diller konuşuluyordu. İşte bu durum Helenizm döneminde de devam etmiştir.

Helen etkisinin Doğuya doğru gittikçe azaldığı gözlenmektedir. Hindistan ve Baktirya'da Helenizm ve şehir kültürü başlangıçta büyük ilerleme göstermiş ise de tam olarak gelişmemiştir⁽²⁶⁾. Helenistik Kültürün kendisini en fazla hissettirdiği yer Mısır olmasına rağmen yine de buradaki yerli halk kendi geleneklerine bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Bütün bunlarla birlikte Helenistik Kültürün yayılma alanının Cebelitarık'dan, Hindistan'a kadar uzandığını söyleyebiliriz.

Helenistik Kültürün bu kadar geniş bir alana yayılmasının sebebini, taşıdığı evrensel karakterde ve Yunan Kültürünü kimseye zorla kabul ettirmemesinde aramak gerekir. Böylece Helenizm, Yunan dünyasının sınırlarını aşarak, içinde tek bir Yunanlının dahi olmadığı topraklara yayılmıştır. Girdiği bu ülkelerdeki kültürleri az çok etkilemekle birlikte, bu kültürün başka bir renk olmasında da rol oynamıştır⁽²⁷⁾.

Helenistik Kültürün özellikle, İtalya, Galya, İspanya ve Mısır gibi Akdeniz ülkelerinde daha etkili olduğu görülüyor. Hatta Roma Devleti'ne kadar girdiği fakat dah sonra Romalıların kendi kültürlerini oluşturdukları biliniyor.

2. İskenderiye Şehri'nin Kuruluşu ve Helenizmin Mısır'da Yayılışı

Adı bir çağın başlangıcını, bir diğer çağın ise sonunu ifade eden İskender, babası Philippos'un İ.Ö. 336'da ölümü üzerine tahta geçmiştir⁽²⁸⁾. Tarihin "Büyük" ünvanını verdiği nadir kişilerden biri olan İskender, bu ünvanı hakketmiştir. Zira Onüç yıllık saltanatı süresince, Hindistan'ın içlerine kadar girerek, Mokedonya-Yunan ordularıyla birlikte Yunan Kültürünü de, Doğu'da geniş bir alana yayarak, gerek Doğu ve gerekse Batı Kültürlerinin ileride geçirecekleri gelişim için bir temel hazırlamıştır⁽²⁹⁾.

Büyük İskender, iyi bir asker olmasının yanı sıra, gördüğü eğitimin bir sonucu olarak sanat ve bilme karşı büyük bir sevgi beslemekteydi⁽³⁰⁾. Nitekim, genç yaşta önemli başarılar göstererek, dünya uygarlığını etkileyen, büyük işler başarmıştır⁽³¹⁾.

İskender'in yapmış olduğu fetihlerle birlikte bilim alanında da oynadığı rolü unutmamak gerekir. Zira yanında bulunan bilim adamlarının çeşitli konularda araştırmalar yaptırdığı gibi, uzak ülkelere heyetler göndererek, ticari, ekonomik ve bilimsel araştırmalar yaptırmıştır⁽³²⁾.

Büyük İskender, tahta geçer geçmez ayaklanan Yunan devletleriyle

(25) Mansel, s. 509-510.

(26) Mansel, s. 509-510.

(27) Mansel, s. 511, Droysen, Büyük İskender I, (Çev: Bekir Sıdkı Baykal), 2. Baskı, İstanbul-1964, s. 3; Ana Britanica Ansiklopedisi, C. XII, İstanbul-1988, s. 13.

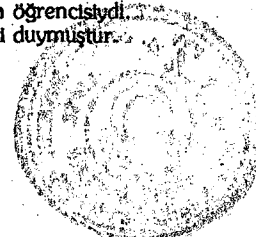
(28) Blunt, s.40; Leslie W. Dunalp, Readingsın Library History, New York-London-1972, s. 18; Osman Bayatlı, Bergama Tarihinde Krallık Devri, İstanbul-1950, s. 5.

(29) Mansel, s. 432; Ana Britanica Ansiklopedisi, C. XII, İstanbul-1988, s. 13.

(30) Büyük İskender, Yunanistan'ın en büyük bilgini, fen adamı ve düşünürü olan Aristoteles'in öğrencisiydi. Aristoteles sayesinde, Yunan Kültürünü benimseyerek, Yunan şiir ve Homeros destanlarına ilgi duymıştır.

(31) Mansel, s. 434.

(32) Mansel, s. 457.

mücadeleye girişmişti. Daha sonra Pers İmparatorluğuna son vererek, Doğu Akdeniz etrafında terk edilmiş Pers sömürgelerini kontrolü altına almıştı⁽³³⁾. Akabinde, Nil Deltasına geri dönerek, Mısır'da Grek dünyasına açılan yeni bir başkent kurmaya karar vermişti. Bunun için Faros adasıyla, Mareotis Gölü arasında kalan ve Nil'in ağızlarında yaydığı çamurdan etkilenmeyeceği bir yer seçmişti⁽³⁴⁾. Mimari planını, Deinokrates'in yaptığı bu şehir, İskenderiye olup, ismini İskenderin ölümünden sonra almıştı⁽³⁵⁾.

İskenderiye şehri, üç etnik bölgeye ayrılmış olup, bunlar Serapeum'un inşa edildiği Mısır bölgesi, kraliyet saraylarının, kütüphanelerinin ve Museum'un bulunduğu Brucheion Mahallesi, üçüncü olarak da Museviler tarafından kurulan Musevi bölgesiydi. İskenderiye şehrinin planı ve özelliği hakkındaki bilgilerin çoğunu Strabon'dan öğrenmekteyiz. Zira, Strabon şehrin genişletildiğinin 5-6 km olduğunu bunun 1/3 ile 1/4'ü nü umumi toplanı sahasının parkların ve kral sarayının kapladığını belirtmektedir⁽³⁶⁾.

İskenderiye şehri'ndeki evlerin taştan yapılmış olduğu ve şehrin etrafında kanallarla örülmüş bir ağ görünümünde olduğu bazı kaynaklarda belirtilmiştir. Nitekim, bu kanallar vasıtasıyla, Nil nehrinden su getirilerek şehre dağıtılıyordu. İskenderiye, Ptolemy II Philadelphus zamanında Doğu'nun en büyük ve en zengin şehri haline gelmişti⁽³⁷⁾. Ayrıca M.Ö. 280 yılında Ptolemy II Philadelphus tarafından tamamlanan İskenderiye Feneri, Hellenistik dönemin muhteşemliğine delil olmuştur⁽³⁸⁾.

İskenderiye, coğrafi konumunun da etkisiyle, çok kısa zamanda büyük bir gelişme göstererek, Yunan Kültürünün, Mısır'a girmesine aracılık etmiştir⁽³⁹⁾. Zamanla şehir Helenistik Kültürün merkezi durumuna gelmiştir. Bu da, Büyük İskenderin başlatmış olduğu kültür faaliyetlerinin genişleyerek dünya medeniyeti haline gelmesi politikasının bir sonucu olmuştur⁽⁴⁰⁾. Fakat bu politikayı tamamlama İskender'e nasip olmamış bunu kendinden sonra gelen mirasçıları gerçekleştirmiştir. Zira Mısır'da hüküm süren ve ilmi seven Ptolemaioslar zamanında, İskenderiye, dünyanın önde gelen kültür merkezlerinden biri durumuna gelmiştir⁽⁴¹⁾.

II. BÜYÜK KÜTÜPHANELER ÖNCESİ HELENİSTİK DÜNYADA KİTAP VE ARŞİVLER

Helenistik Dünya'da büyük kütüphanelerin kurulmasından önce de, kitap ve arşivlerin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu dönemde entellektüel hayata girmiş olan kişiler, yoğun bir şekilde kitap toplama faaliyeti içinde idiler. Kişiler tarafından oluşturulan özel kütüphaneler ve arşivler daha sonra kurulacak olan büyük kütüphanelere kaynaklık ve rehberlik edecektir.

(33) Leslie W. Dunlap; *Readingsin Library History*, New York and London 1972, s. 18.

(34) Mansel, s. 443, Dunlap, s. 18; Arslan Terzioğlu, *İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır*, V.D. S. V Ankara-1971, s. 427; Bulunt, s. 43.

(35) Dunlap, s. 18; *Ana Britanica Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul-1988, s. 16.

(36) Terzioğlu, s. 427.

(37) Mehmet İ. Tunay; "Dünyanın En Eski Kütüphanelerinden İskenderiye Kütüphanesi", *Türk Kütüphanecileri Derneği Bülteni*, C. XIX, s.1, Ankara-1970; *Başlangıçtan Bugüne Dünya Tarihi*, C.I, İstanbul-1974.

(38) Terzioğlu, s. 423; Enver Behnan Şapolya *Müzeler Tarihi*, İstanbul-1936, s. 12.

(39) Mansel, s. 443.

(40) Alfred Hessel; *A History Of Ibranes*, New Bruswick, N.J.-1955, s. 4-5.

(41) Yıldız, s. 72-73.

Yunanlılar sanatı ve güzelliği seven insanlardı. Buna rağmen, M.Ö. V. y.y.'dan önce Yunanistan'da okuma oranı azdı. Fakat daha sonra, Yunan Edebiyatı altın çağına girerek, kadın ve köleler dahi okuma ve yazma öğrenmeye başlamışlardı⁽⁴²⁾.

Yunanistan'da özellikle Atina'da yazılı belgeler, M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren günlük hayata yazılar ve resmi belgeler şeklinde ortaya çıkmıştır⁽⁴³⁾. İlk edebiyat örnekleri olan destanlar ise, M.Ö. 700 yılına doğru yazıya geçirilmiştir. İlyada ve Odysseia ise M.Ö. 650 civarında bir araya getirilmiştir.

Böylece Yunan dünyasında, zaman içerisinde edebiyat ürünlerinin yoğun olduğu fakat başka dallarda da eserlerin bulunduğu, özel kütüphaneler ve arşivler oluşturulmuştur⁽⁴⁴⁾.

1. Eski Grek Kitap Koleksiyonları

Eski Grek Dünyasının kitaba karşı yoğun bir ilgisinin bulunduğu biliniyor. Özellikle zengin ve tahsil görmüş okumaya, araştırmaya düşkün insanların sayısı hiç de küçümsenmeyecek orandıydı. Zira bu dönemde ilmi çalışmaların en üst düzeyde olduğu da bir gerçektir. İşte bu ortamın bir sonucu olarak, kitap koleksiyonculuğunun sayısı gün geçtikçe çoğalmaktaydı.

Yunan dünyasındaki kitap koleksiyoncuları, mevcut ne kadar eser varsa, kendi kütüphanelerine kazandırmak için her türlü fırsatı değerlendirmişlerdir. Nitekim, yarılarında bulundurdıkları kişileri, çeşitli yerlere göndererek kitap toplamaları için görevlendirmişlerdi. Çoğu zaman bir kaç kitap uğruna büyük meblağlar harcanması meticesinde elde edilebilmiştir.

En önemli kitap koleksiyoncularına baktığımız zaman ilim, edebiyat ve sanatla uğraşan zengin kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü yukarıda belirttiğimiz gibi, kitap toplama işi, maddi imkan gerektirmekteydi.

Haklarındaki bilgilerin çoğunu, Atheneus'dan öğrendiğimiz⁽⁴⁵⁾. Yunan kitap koleksiyoncularının, çok sayıda kitaba sahip olduklarını, kurmuş oldukları özel şahıs kütüphanelerinden anlıyoruz⁽⁴⁶⁾.

2. Özel Şahıs Kütüphaneleri

Eski Yunan dünyasında çok sayıda özel şahıs kütüphanelerinin oluşturduğu bilinmektedir. Şimdi en önemli sayabileceğimiz özel kütüphaneleri ve kurucuların gözden geçirelim:

a. Peisistoratos'un Halk Kütüphanesi (M.Ö. 605-527): Atinalı Peisistratos, güzel sanatlardan bilim ve müzikten hoşlanan kültürlü bir insan olup, bu tür faaliyetlerle uğraşan kişileri devamlı yanında bulunduruyordu. Bu derece kültürlü ve ilmi seven birinin, iyi bir kitap koleksiyoncusu olduğu muhtemeldir⁽⁴⁷⁾.

Peisistoratos Atina'da ilk halk kütüphanesini kuran kişidir⁽⁴⁸⁾. Kurmuş

(42) Leslie W. Dunlap; Readingsin Library History, New York and London-1972, s. 17.

(44) Yıldız; s. 41.

(44) Yıldız; s. 41.

(45) E. A. Parsons; The Alexandrian Library, London-1952, s. 8.

(46) Elmer D. Johnson; A History Of Lebrores in the Western World, New York and London-1960, s. 50.

(47) Parsons; s. 8.

(48) Yıldız; s. 41.

olduğu kütüphanenin isminden de anlaşılacağı gibi halka açık bir kütüphane idi. Böylece ilk halk kütüphanesi kavramı bunun sayesinde ortaya çıkmıştır.

b. Polycrates'ın Özel Kütüphanesi (Ö. M.Ö.522): Samoslu olan Polycrates sert bir insandı. Fakat onun bu sertliği hiç bir zaman, sanattan ve edebiyattan hoşlanmasına engel olamamıştır⁽⁴⁹⁾. Polycrates bir kütüphane kurucusundan çok bir kitap koleksiyoncusuydu. Polycrates, bulunduğu Samos Adası'nın stratejik öneminden faydalanarak, çok sayıda kitap toplayabilmiştir. Şöyle ki, sağ tarafında Asya, sol tarafında Yunanistan, güneyinde ise Mısır bulunuyordu. Ayrıca bütün bunlara ek olarak da deniz ticaretinin ileri bir düzeyde olması ve elinde bulunan çok sayıdaki gemi vasıtasıyla, çevredeki el yazmalarını kolaylıkla koleksiyonuna katabilmiştir⁽⁵⁰⁾.

c. Kıbrıslı Nicocrates'in Kütüphanesi: Nicocrates'in kitap koleksiyoncusu olup, özel bir kütüphane kurduğu biliniyor. Fakat bunun hakkında maalesef daha geniş bir bilgiye sahip değiliz⁽⁵¹⁾.

d. Euripides'in Kütüphanesi (M.Ö. 480-406): Salamis savaşının yapıldığı gün doğduğu kaydedilen Euripides, Protogoros'dan felsefe ve hitabet dersleri almış olup, Sokrates ile dostluk kurmuştur⁽⁵²⁾. Euripides yaklaşık olarak yirmibeş yaşında şair olmuştur. Aynı zamanda meraklı bir kitap toplayıcısı olup, bir kaç tane kütüphane kurmuştur. Fakat, kurmuş olduğu bu kütüphaneler hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz⁽⁵³⁾.

e. Euthydemus'un Kütüphanesi: Oldukça zengin olan Euthydemus, ünlü yazarların eserlerini toplayarak kitap koleksiyonuna katmıştır. Nitekim, Euthydemus hakkında şöyle bir olay nakledilmektedir: "Socrates, Euthydemus'u çağırarak ona, çok büyük bir koleksiyona sahip olup olmadığını sorar. Euthydemus ise bunun doğru olduğunu, koleksiyonunu daha da geliştirmek için gayret sarfettiğini belirtir. Bunun üzerine Socrates, bu durumdan dolayı duyduğu memnuniyeti belirterek, onu tebrik eder"⁽⁵⁴⁾.

f. Eucleides'in Kütüphanesi: Eucleides hakkında her ne kadar fazla bilgiye sahip değilssek de, Atinalı olup, burasının siyasal gücünün zayıf olduğu bir dönemde, eski kanunların işlerlik kazanmasına önem verdiği ve demokrasinin kökleşmesinde olumlu katkılarının bulunduğunu biliyoruz⁽⁵⁵⁾. Athenaus ise, onun iyi bir kitap toplayıcısı olup; evinde bir kütüphane oluşturduğunu söylemektedir⁽⁵⁶⁾.

g. Platon'un Kütüphanesi (M.Ö. 427-348): İdealizmin büyük filizo-

(49) Parsons; s. 8.

(50) Yıldız, s. 45-46; Parsons, s. 59; Johnson, s. 51.

(51) Parson; s. 9.

(52) Hense-Leonard; s. 44-45.

(53) Dunalp, s. 17; Parsons, s. 9.

(54) Parsons; s. 10.

(55) Yıldız, s. 47.

(56) Yıldız, s. 48.

fu Platon⁽⁵⁷⁾ iyi bir kitap koleksiyoncusuydu. Nitekim, onun kitaba düşkünlüğünü belirtmek açısından, üç kitap için 100 minas ödediği kaydedilir⁽⁵⁸⁾.

Platon'un öğrencileri O'nun idealist dünya görüşü ile ampirik bilimleri bağdaştırmaya çalışmışlardır. Bunlar arasında en meşhurları Aristoteles'dir⁽⁵⁹⁾.

Platon'un en önemli eserleri Phaldios, Timaios ve Nomai'dir Otuzbeş eserinin, otuzdördü ise dialog şeklindedir. Ayrıca onüç mektupluk koleksiyonu da bulunmaktadır⁽⁶⁰⁾. Kütüphanesinin önemli bir kısmını İtalya'daki Tarentum'dan satın aldığı kitaplar oluşturmaktadır. Platon, Socrates'in ölümünden sonra yaptığı seyahatlerde, oldukça önemli kitaplar toplamıştır.

h. Clearchus'un Kütüphanesi (Ö. M.Ö 353): Socretes ve Platon'un öğrencisi olan Clearchus iyi bir kitap koleksiyoncusuydu. Topladığı kitaplardan bir kütüphane kurduğu bilinmektedir⁽⁶¹⁾.

1. Demosthenes'in Kütüphanesi (M.Ö. 384-322); Kitapları bize kadar ulaşan yazarlardan biri olan Demosthenes çok iyi bir hitabet ustası⁽⁶²⁾ ve aynı zamanda da kitap koleksiyoncusuydu⁽⁶³⁾. Demosthenes'in bir kütüphaneye sahip olduğunu Lukianos'dan öğreniyoruz. Fakat kütüphanenin büyüklüğü ve niteliği hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz⁽⁶⁴⁾.

j. Aristoteles'in Kütüphanesi (M.Ö. 384-322); Aristoteles Khalkidike'deki Stageira'da doğmuştur. Onüç yaşında Atina'ya gelerek Platon'un ölümüne kadar Akademia'da kalmıştır⁽⁶⁵⁾. Daha sonra mokendonya kralı Philippos oğlu İskender'in eğitimini Aristoteles'e bırakmıştır. İskender Pars Devleti'ne saldırmak üzere yola çıktığında Aristoteles ikinci defa Atina'ya gelerek ölümüne kadar burada kalmıştır. Büyük İskender hocası olan Aristoteles'e karşı devamlı saygılı davranmıştır.

Aristoteles'in çok büyük bir kitap koleksiyona sahip olduğunu gösteren makul deliller bulunmaktadır⁽⁶⁶⁾. Aristoteles Lykaion'da kurduğu kütüphane Asya'nın Helenik Kültürüne ait Yunan kitaplarını içermektedir. Ayrıca kütüphanede kendi el yazması olan dört yüz eser bulunmaktaydı. Bu kütüphaneyi Lykaion felsefe okulundaki⁽⁶⁷⁾ bilimsel çalışmaları iyi bir şekilde yürütmek için kurmuştur.

(57) Geniş bilgi için Bkz. Cemil Sena; Filozoflar Ansiklopedisi, C. I, İstanbul-1975, s. 13-45.

(58) Parsons, s. 10.

(59) Yıldız, s. 52.

(60) Macit Gökberk; Felsefe Tarihi, III. Baskı İstanbul-1974, s. 66,67.

(61) Parsons, s. 10.

(62) Bu konu da geniş bilgi için Bkz. Leonard s. 110-114.

(63) Leonard, s. 110-14; Yıldız, s. 49-50.

(64) Yıldız, s. 50.

(65) Geniş bilgi için Bkz. Cemil Sena; Filozoflar Ansiklopedisi, C. I, İstanbul-1974, s. 85-117.

(66) Parsons, s. 12; Dunlap, s. 17.

(67) Aristoteles'in Felsefesini benimseyenlerin Peripatoscular veya peripatetikler (Yürütenler) olarak adlandırılmasının sebebi Aristoteles'in öğrencilerine ders verirken, okulun bahçesinde yürüyerek ders vermesinden dolayı bu adı almıştır.

k. Theophrastus'un Kütüphanesi (M.Ö. 370-287); Theophrastus, Aristoteles'in öğrencisi olup, Aristoteles'in ölümünden sonra, onun kütüphanesinin başına geçmiştir⁽⁶⁸⁾.

Athenaeus, Theophrastus'unda kişisel bir kütüphanesinin olduğunu, daha sonra ise bu kütüphanenin Aristoteles'in kendisine bırakmış olduğu kütüphaneyle birlikte Neleus tarafından Ptolemaios Philadelphos'a satıldığını, onun da diğer kitaplarla birlikte, bu kitapları başkanta olan İskenderiye'ye götürdüğünü belirtmektedir⁽⁶⁹⁾.

Strabon'da Aristoteles'in kitaplarını, Theophrastus'a bıraktığını, O'nun'da daha sonra Neleus'a devrettiğini belirtmektedir⁽⁷⁰⁾.

Özel Kütüphaneler oluşturan kişiler arasında Makedonya kralı Perseus'u Pontus kralı Mithradates'te görmekteyiz.

III. AKDENİZ HAVZASINDA İLK BÜYÜK KÜTÜPHANELERİN KURULUŞU

Helenistik Kültürün ilme ve kitaba karşı yoğun ilgisinin bir neticesi olarak, Akdeniz Havzasında büyük kütüphanelerin kurulmuş olduğu görülmektedir.

Akdeniz Havzasında kurulan büyük kütüphanelere baktığımızda belirgin bazı özellikler göze çarpmaktadır. Bunlardan biri, bu kütüphanelerin strateji yönden önem taşıyan bölgelere de kurulmuş olduğudur. Bu bölgelere örnek olarak İskenderiye bergama, antakya v.s. gösterilebilir. Büyük Kütüphanelerin kurduğu bu şehirlerin liman kenti olmaları tesadüfi değildir. Zira çeşitli yerlerden toplanan kitaplar gemiler vasıtasıyla kütüphanelere kolayca taşınabiliyordu. Ayrıca, kitap taşıyan gemiler, limanlarda durdurularak, içindeki kitaplar kopye ediliyor veya orjinallerine el konuluyodu. Yine stratejik öneme sahip bölgeler toplumlar arası kültürel iletişimin yoğun şekilde sürdürüldüğü yerlerdi.

Akdeniz Havzasında kurulan kütüphanelerin bir diğer özelliği ise genelinde tapınakların ve dini mabedlerin yanında kurularak, tanrının himayesi verilerek kutsal nitelik kazandırılmış olmasıdır. İşte bunlar halka açık tutulan krallık kütüphaneleriydi.

Akdeniz Havzasında yukarıda saydığımız özellikleri taşıyan, birçok büyük kütüphane kurulmuştur. Ancak büyüklüğü ve taşıdığı önemden dolayı, bizim asıl üzerinde duracağımız İskenderiye Kütüphanesi'dir. Yalnız, İskenderiye Kütüphanesinin çağdışı ve aralarındaki münasebetten dolayı Serapeion, Bergama, Antakya ve diğer bazı önemli kütüphanelerden de kısaca söz etme ihtiyacını duyduk.

1. Serapeion Kütüphanesi

İskenderiye Şehri'nde Musaion'a bağlı iki kütüphane bulunmaktaydı. Bunlar Bruchesium'daki Büyük İskenderiye Kütüphanesi, ikincisi ise, bundan üç yıl sonra kurulan ve İskenderiye Kütüphanesinden daha küçük olan Sera-

(68) Parsons; s. 13.

(69) Yıldız; s. 64-65.

(70) Parsons; s. 16.

peion Kütüphanesiydi⁽⁷¹⁾. Serapeion Kütüphanesi ismini Serapis⁽⁷²⁾ kültünden almıştı. Burası, daha çok halk koleksiyonu olup, buradaki kitaplardan vatandaşlar ve öğrenciler faydalanmaktaydı⁽⁷³⁾. Kütüphanedeki ilmi ve felsefi çalışmalar, İskenderiye Kütüphanesindeki gibi devam etmekteydi⁽⁷⁴⁾. Sadece birşey değişmişti o da çalışma merkezi daha önceleri Musai-on'da iken, şimdi Serapeion'daydı. Serapeion Kütüphanesi aynı zamanda bir sanat müzesiydi. Zira burası, bütün güzel sanatların adeta küçük bir dünyası gibiydi.

İskenderiye Kütüphanesi'nin Caesar tarafından tahrip edilmesinden sonra, buradaki kitapların Serapeion Kütüphanesi'ne nakledildiğine dair görüşler bulunmaktadır. Daha sonra ise, M.S. 391 yılında Theophilus'un putperestliğe karşı mücadelesi sırasında tapınak kütüphanesi durumunda olan Serapeion Kütüphanesi'nin yok edildiği belirtilmektedir⁽⁷⁵⁾.

Serapeion Kütüphanesi hakkında fazla bilgiye sahip değilsek de en önemli özelliğinin Serapis Kültü ile Yunan-Makedonya Kültürü ve yerli Mısır Kültürünü dolayısıyla da iki ayrı halkın kaynaşmasını sağlamış olduğunu biliyoruz⁽⁷⁶⁾.

2. Bergama Kütüphanesi

Bergama Kütüphanesi, Büyük İskender'in imparatorluğunun dağılmasından sonra, onu takip eden Attalos⁽⁷⁷⁾ kralları tarafından kurulmuştu. Attalos I, Pergen sanat okulunun başkanı olup bazı kitaplar toplamış ise de, Helen Kültürünün en önemli örneklerinden biri olan Bergama Kütüphanesi'nin öncüsü Eumenes II (197-159) olmuştu⁽⁷⁸⁾. Strabon'un verdiği bilgiye göre ise, Kütüphanenin kurulması işi II Eumenes zamanında başlayarak gelişme kaydetmiş, ancak II. Attalos zamanında tamamlanmış olabilir. Strabon'dan çıkardığımız bu sonuca karşılık, kütüphanenin kurulması hiç değilse tasarı yada girişimi I. Attalos ile de başlamış olabileceğidir. Kısacası yazarların verdiği bilgidен, kütüphaneyi kurma tasarınının I. Attalos'dan çıktığı, II. Eumenes zamanında kitap toplandığı ve binanın yapımında başlandığı, II. Attalos zamanında da bunların tamamlandığı sonucu çıkartılabilir⁽⁷⁹⁾.

(71) Eilan Kent and Harold Loncour; Encyclopedia Of Library and Information Science New York, s. 402.

(72) Serapis Kültü; Eski Mısır Firavunlarının siyasi güçlerinden başka, tanrı durumunda olduklarını da biliyoruz. Mısır, Ptolemaioslar'ın eline geçince onlarda bu geleneği devam ettirmişlerdir. Ptolemaioslar, din aracılığı ile siyasi yarar sağlamışlar ve Rakotis Mahallesinde oturan yerli Mısır Halkı ile Brucheton Mahallesinde oturan Yunan Makedonya Halkını, yarı üstün tabakayı kaynaştırmayı amaçlamışlardır. Bunun için başkent olan İskenderiye'de Tanrı Osiris ile Menfis'deki Apis ötlükü şeklindeki Tanrıyı birleştirerek Serapis kültünü oluşturmuşlardır. Bu kült için portikli büyük bir tapınak ve bunun içerisinde Doğu geleneklerinde uygun bir okul ve kütüphane yaptırmışlardır (Yıldız, s. 133; Afetinan, Eski Mısır Tarihi).

(73) Johnsan; s. 53.

(74) Ferit Batlar, Fethül'arab el-Mısra, Kahir-1933, s. 351.

(75) Yıldız; s. 134.

(76) Yıldız; s. 128-129.

(77) Attalos Sülalesinin hakimiyet, M.Ö. 301'de İpsas savaşında Antigonos'u yenen Lüsımakhos'un bu bölgeye hakim olması ile başlamıştır. Bergama M.Ö. 283-138 yılları arasında asıl parlak dönemini yaşamıştır. I. Attalos sanat ve kültüre olan merakı ile şehri güzel yapılarla donatılmıştır. O'nu izleyen II. Eumenes (M.Ö. 197-159) ise Bergama Krallığı'na büyük bir güç kazandırmış ve şehir bunun zamanında önemli bir kültür merkezi durumuna gelmiştir. Daha sonra kardeşi II. Attalos (M.Ö. 159-138) bu konuda çöba göstermiştir (Yıldız; s. 143).

(78) Leonard; s. 80; Mehmet İ. Tunc; Bergama Kütüphanesi Arkitekt mimarlık Şehircilik Turizm Dergisi, Ro: 3333, İstanbul-1-1960, s. 77.

(79) Tunc; s. 77; Yıldız, 44; Bayatlı, s. 63.

Bergama Kütüphanesi'nin kurulduğu yer ise Batı Anadolu'da Bergama şehrinde Bakırçay'a hakim bir tepe üzerindeydi⁽⁸⁰⁾. İkiyüzbin ruloluk bir koleksiyona sahip olan bu kütüphane, Helenik bilim adamlarının başvuru yeri idi⁽⁸¹⁾.

Bergama Kütüphanesi'nde görev yapan bibliyoğrafyacıların isimlerini kesin olarak bilinmiyorsa da, Caretesch'in bu işlerle uğraştığı tahmin edilmektedir⁽⁸²⁾. Bergama Kütüphanesi'nde yapılan çalışmalar, İskenderiye Kütüphanesi'ndeki kadar geniş olmasa da kütüphanecilik mesleğinin ilk faaliyetler olması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca kütüphanedeki kataloglama çalışmaları ve devrin kültür hazineleri gelecek nesillere aktarılması açısından oldukça önem taşımaktadır. Kütüphanenin önemini artıran bir diğer özelliği ise burada yapılan ilmi çalışmalardır⁽⁸³⁾.

Bergama Kütüphanesi, inşa yönünden İskenderiye Kütüphanesi'ne benzetilmektedir⁽⁸⁴⁾. Bu da, Bergama Kütüphanesinin, İskenderiye Kütüphanesinin kendisine örnek aldığını göstermektedir. Bununla birlikte bu iki kütüphane arasında daimi bir rekabet söz konusuydu. Bu sebepten dolayı II. asrın başlarında Mısır Kralı, Bergama'ya papirüs⁽⁸⁵⁾ ihracını durdurmuştu. Bu ise Pergement veya Parşömen denilen deriden yapılmış kağıdın icat edilmesine yol açmıştı. Böylece daha zor yıpranan, daha kaliteli bir malul ortaya çıkmıştı⁽⁸⁶⁾. Bu ise Bergama Kütüphanesi'nin kitap tarihine en büyük katkısı olmuştur.

Plutarkhos, Antonius'un Bergama Kütüphanesi'nde bulunan 200.000 ruloya, Caesar'ın İskenderiye limanında yaptığı savaş sırasında İskenderiye Kütüphanesindeki kitapların yanmasına sebep olması sonucunda kaybolan kitaplara karşılık olarak verdiğini belirtmektedir⁽⁸⁷⁾.

2. Antakya Kütüphanesi

Seleukos sülalesinin başkenti olan Antakya, Helenistik Çağ'da önemli kültür faaliyetlerine sahne olmuş bir şehirdi. Antakya, Seleukos krallarından, özellikle Antiokhos I Soter (M.Ö. 280-261) zamanında Helenistik dönemi entelektüel ve Yunan sanatının merkezi durumuna gelmiştir. Bu durum Hristiyanlık devresine kadar devam etmiştir⁽⁸⁸⁾.

Bilim ve kültüre önem verilmesi sanatçı ve bilim adamlarının saraya davet edilmeleri sonucunda, Antakya şehrinde bir kütüphane kurulduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarda bu konu hakkında her ne kadar yeterli bilgi bulunmasa da III. Antiokhos (M.Ö. 223-187) zamanında bir kütüphane kurulduğu biliniyor. Bu krallık kütüphanesi olup, halkın belli bir kesimi ancak bu-

(80) Yıldız, s. 142.

(81) Parsons, s. 33.

(82) Parsons, s. 33.

(83) Yıldız, s. 150.

(84) Bergama Kütüphanesi'nde depo odaları İskenderiye Kütüphanesi'ndeki gibi Dikas'a bitişiktir ve bu kısmı bir şölen ve koleksiyon odasıdır. Depo odaları ise Staaya bitişikti (Yıldız, s. 142).

(85) Papirüs; Mısır'ın Nil vadisinde yetiştirilen Cyperus Papyrus adı verilen bir bitkidir. Bu madde uzun süre kitap yapımında kullanılmıştır.

(86) Leman Şenalp; Eskiçağlarda Kütüphaneler Türk Kütüphanecileri Derneği Bülteni, s. 3, Ankara-Eski Devirlerde Zamanımıza Kadar Kütüphaneler, C. VIII, s. 3-4, Ankara-1960, s. 36.

(87) Parsons, s. 33; Şenalp, s. 43; Yıldız, s. 144-145.

(88) Yıldız, s. 52.

radan faydalanabiliyordu⁽⁸⁹⁾.

4. Diğer Bazı Önemli Kütüphaneler

Plinius ve İsidorus'un verdiği bilgilerden, Pontus kralı Mithradetes VI Eupator'un sarayında bir kütüphanesinin olduğunu öğrenmekteyiz⁽⁹⁰⁾.

Makedonya kralı Perseus'un (M.Ö. 179-168) da kütüphanesinin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Zira Makedonyalılar bilim ve sanatı seven insanlardı. Buna en güzel örnekl olarak Büyük İskender'i gösterebiliriz. Perseus'un Kütüphanesi olarak belirtilen kütüphanenin ne yazık ki kaderinden haberdar değiliz.

Helenistik Devirde kurulan krallık kütüphaneleri arasında Syrakusai kralı II Hieron'un (M.Ö. 306-215) kütüphanesini de gösterebiliriz⁽⁹¹⁾.

(89) Yıldız, s. 152.

(90) Geniş bilgi için Bkz. Yıldız, s. 154-157.

(91) Yıldız, s. 160.

İKİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN KURULUŞU ve GELİŞMESİ

Yunan ve Greko-Roman dünyasındaki kütüphanelerin tarihi, İskenderiye Kütüphanesi'nin kurulması ile başlamaktadır⁽⁹²⁾. İskenderiye Kütüphanesi Eskiçağ'ın en büyük kütüphanesi olmakla birlikte, evrensel bir nitelik de taşımaktaydı. İskenderiye Kütüphanesi'nin, Yunan yazmalarını uzun süre korumuş olması⁽⁹³⁾ ayrıca Akdeniz'den Karadeniz'e kadar uzanan bir kitap piyasası oluşturması, onun bir başka açıdan önemini göstermektedir⁽⁹⁴⁾.

İskenderiye Kütüphanesi çeşitli yerlerdeki ilim adamlarını kendine çekerek, binlerce kitap yazılmasına ve derlenmesine sebep olmuştur⁽⁹⁵⁾. Böylece Helenik dünyanın kültür merkezi haline gelerek kitap sanatında yeni bir çağ açmıştır⁽⁹⁶⁾. Ayrıca Doğu ve Batı bilimleri bu kütüphanede kaynaşmıştır.

Helenistik dünyada, birçok kütüphane kurulmuş ise de, hiç bir zaman bunlar büyük İskenderiye Kütüphanesi'ni gölgeleyememiştir⁽⁹⁷⁾.

I. BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN KURULUŞU

Helenistik Dünyada, İskenderiye Kütüphanesi kurulmadan evvel, küçük ve özel diyebileceğimiz kütüphaneler bulunmaktaydı⁽⁹⁸⁾. Zira İskenderiye Kütüphanesi olmasına rağmen kuruluş aşamasında bu kütüphanelerden etkilendiği ve faydalandığı aşikardır. Fakat bu etkilenme konusunda yazarlar farklı görüşler ileri sürerek⁽⁹⁹⁾, etkilenmenin Doğu mu, yoksa Batı kütüphanelerinden mi kaynaklandığı şeklinde tartışmalar yapmaktadırlar. Her ne kadar İskenderiye Kütüphanesiyle, M.Ö. VIII. yüzyılda Assurbanrapl'ın Ninova'daki Kütüphanesi ve Anadolu'daki Hattuşaş Kütüphanesi arasında bir benzerlik görülüyorsa da, doğrudan doğruya bir etkilenmenin söz konusu olamayacağı, söylenebilir⁽¹⁰⁰⁾. Yalnız H.J de Vleeschauwer'm de belirttiği gibi, İskenderiye Kütüphanesi kurulurken Aristotles'in Lykaion'undan etkilendiği görülmüştür.

(92) Dunlap; s. 16.

(93) Yıldız; s. 128; Ellen Kent and Harold Londcour, s. 402.

(94) İskenderiye Kütüphanesine kitap sağlama politikasının bir sonucudur.

(95) Johnson; s. 54; Yıldız, s. 109.

(96) Alfred Hessel; A History Of Libraries New Brunswick, N.J-1955.

(97) Terzioğlu; s. 430.

(98) Bkz. Özel Şahıs Kütüphaneleri, s.

(99) Andred Aymord, Kütüphane kurma işinin yeni olmadığını, yalnız İskenderiye Kütüphanesi'nin anlayış biçiminin, çalışma ve araştırma biçiminin farklı olduğunu belirtmektedir. H.J. de Vleeschauwer, Aristotles'in Lykalon'daki kütüphanesinin örnek alındığını C. Wendel ise, İskenderiye Kütüphanesinin kendinden önceki kütüphanelerden farklı olduğunu belirtmektedir (Yıldız, s. 132-133).

(100) Yıldız; s. 386.

1. İskenderiyede Bir Kütüphane Kurma Fikrinin Doğuşu

Büyük İskender'in M.Ö. 323'de ölümüyle birlikte, imparatorluğunun komutanları arasında paylaştırıldığını, bunlardan Ptolemaioslar'ın ise, M.Ö. 301'de Mısır'da bir krallık kurduklarını daha önce belirtmiştik.

Ptolemaioslar, krallıklarını kültür temeline dayandırarak, genişletmek amacını taşıyorlardı. Mısır'da elde ettikleri maddi imkanlar sayesinde kültür politikasını daha etkili ve yapıcı bir şekilde sürdürdükleri gibi⁽¹⁰¹⁾ ilme ve edebiyata da gereken ilgiyi gösteriyorlardı.

Büyük İskender'den devraldıkları kültürlü politikasına⁽¹⁰²⁾ maddi imkan ve Yunan bilginlerinin yardımlarını ekleyerek, İskenderiye'de bir kültür merkezi ve buna bağlı olarak da bir kütüphane kurma amacını taşıyorlardı⁽¹⁰³⁾. Bu fikri benimsemelerindeki en büyük hedef, anavatanından uzak, yabancı bir kültürün hakim olduğu bu bölgede kendi kültürlerini devam ettirmek ve hakimiyetlerini güçlendirmektir. Ayrıca, kültür politikası üzerine kurulan imparatorlukların daha kalıcı olduğu bilincini taşıyorlardı. Bütün bu sebeplerden dolayı, kütüphane kurma fikrini Ptolemy I Soter ortaya atmış, daha sonra gelen Ptolemyler ise kütüphanesi genişletmişlerdir.

2. Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Kuruluşu

Ptolemaios I Soter, saraya bağlı büyük bir kütüphane kurma düşüncesini gerçekleştirmek için Peripatos Okulu'nda yetişmiş olan Theophrastos'⁽¹⁰⁴⁾ Mısır'a çağırmişti. Fakat Theophrastos bu teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Ptolemaios I Soter bu teklifi Phaleronlu Demetrios'a⁽¹⁰⁵⁾ yapmıştır. Demetrios ise teklifi kabul etmiştir. Daha sonra Demetrios yetenek ve kültürü ile kendisini kanıtlayarak, kütüphanesinin kurulmasında önemli rol oynamış, Ptolemaios krallarının siyasal ve kültürel danışmanı olmuştur⁽¹⁰⁶⁾.

Eskiçağ'ın en ünlü kütüphanesi olan Büyük İskenderiye Kütüphanesi Musaion'a bağlı olarak kurulmuştur. Musaion ve kütüphane bir üniversiteden çok edebi araştırma enstitüsü olarak biçimlendirilmiştir⁽¹⁰⁷⁾.

Kütüphanenin kuruluşundan Aristophanes eserinde; Philadelphos lakaplı kral Ptolemaios'un çeşitli alanlarda bilgili olan Aetolia; Alexander, Kalkhisli Lykophron ve Ephesoslu Zenodathos'u eski Yunan yazarlarının şiirlerini toplamak ve bunları düzeltmekle görevlendirdiği belirtilmektedir. Ayrıca bunların kendi bilgi alanlarına göre aralarında iş bölümü yaptıklarını da öğreniyoruz. Bilgiye önem veren bu kralın masrafları saray tarafından karşılanarak dünyanın her tarafından mümkün olduğu kadar çok kitap toplattığı anlatılmaktadır. Ayrıca Demetrios ve diğer danışmanların yardımı ile

(101) Yıldız; s. 72.

(102) Bkz. Enver Behnan Şapolyon; Müzeler Tarihi İstanbul-1936 s. 11.

(103) Yıldız; s. 72.

(104) Theophrastos hakkında bilgi için Bkz. Özel Şahıs Kütüphanesi, s. 8 - 11.

(105) Phaleronlu Demetrios, M.Ö. 317'de Atina'da valilik yapmış ve burayı refaha kavuşturmuştur. Fakat daha sonra M.Ö. 307'de Demetrios, Poliorketes'e karşı geldiği için ölüme mahkum edilmiştir. Sonradan ise Tebe sürgünü öğrenmekteyiz. Demetrios İskenderi seven bir kişiydi. Aynı zamanda da Theophrastos'un öğrencisiydi. Hocasının reddettiği Soter'in teklifini kendisi kabul ederek, kütüphanenin kurulmasında birinci dereceden rol oynamıştır.

(106) Porsons; s. 91-97.

(107) Kent and Luncour; s. 401-402.

sarayın içinde ve dışında olmak üzere iki kütüphane kurduğu belirtilmektedir (108). Aristophnes'in verdiği bilgiye göre kütüphanenin kurulması sadece Ptolemaios Philedelphosa bağlanmaktadır. Oysa ilk kral olan Ptolemaios I Soter⁽¹⁰⁹⁾ ve üçüncü kral olan Ptolemaios III Euregetes'den söz edilmemiştir.

Kaynakların verdiği bilgilerin ışığı altında şöyle bir sonuç çıkarmamış mümkün olmaktadır: Ptolemaios I Soter kütüphanesinin kurulması işine bizzat başlamış ve danışmanı olan Phaleronlu Demetrias ile birlikte çeşitli ülkelerden kitap toplamıştır. Masrafların krallık tarafından karşılanmasından dolayı, kitap sayısı kısa zamanda büyük sayılara ulaşmıştır. Kral Ptolemaios II Philadelphos ise bu kitap toplama işine Demetrios'un da yardımıyla devam ederek ilmi çalışmalarını yoğun bir şekilde sürdürmüştür⁽¹¹⁰⁾. Kısaca, M.Ö. IV yüzyıl sonlarında ve M.Ö. III yüzyıl başında kütüphanenin kuruluşunu tamamladığını söyleyebiliriz.

II. BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN FİZİKİ YAPISI

İskenderiye Kütüphanesi'nden günümüze birşey kalmamıştır. Fakat çağdışı olan kütüphane ve yapılardan elde edilen arkeolojik buluntulardan hareketle, bu konu hakkında az da olsa bazı bilgiler elde edilmektedir⁽¹¹¹⁾. Büyük İskenderiye Kütüphanesi, Eskiçağ'ın yapı tarzına göre şekillendirilmiş olup, diğer Yunan ve Roma kütüphaneleri gibi olup diğer Yunan ve Roma kütüphaneleri gibi, ister bir yapının parçası olsun, isterse aynı yapılar halinde olsun portiklere⁽¹¹²⁾ ve sütunlu galerilere bağlanmıştır⁽¹¹³⁾.

Yapılan arkeolojik çalışmalar, Eskiçağ Kütüphanelerinin farklı yönleri baktığını göstermektedir. Fakat gün ışığından daha fazla yararlanmak ve rutubetin önlenmesi amacıyla, yönlerinin dah çok doğuya baktığı gözlenmektedir⁽¹¹⁴⁾. Yine çağın bir özelliği olarak, İskenderiye Kütüphanesi'nin genelde nişlerin⁽¹¹⁵⁾ ve apsisin⁽¹¹⁶⁾ üzerinde bulunan pencereler ile aydınlandığı görülmektedir. Eskiçağ kütüphanelerinin merdiven ve podyumlar üzerindeki sütun izlerine dayanarak, İskenderiye Kütüphanesi'nin de bir üst katının bulunduğu anlaşılmaktadır⁽¹¹⁷⁾. Ancak, merdivenlerin tahtadan olmasından dolayı, günümüze kadar gelmemiştir. Kütüphanenin çatısı hakkında da herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Fakat, çağdışı olan Bargoma Kütüphanesi'nin çatısının da tahtadan olması

(108) Parsons; s. 105-112.

(109) Kütüphanenin Ptolemaios I Soter tarafından kurulduğunu, Jean Key Gotes, H.J. de Vleeschauwer, Alfred Hessel, Ferit Batlar, Corci Zeyden, Arslan Terzioğlu, Bolazade Tahir Harami, Sühey Ünver, Leslie W. Dunalp, gibi yazarlar eserlerinde belirtmişlerdir.

(110) Yıldız; s. 79-80. Ellen Kent and Herold Loncour, s. 401-402; Şepolya, s.12; Şenalp, 40-42; Batlar; s. 351; Hessel, s.5.

(111) Yıldız; s. 374-375.

(112) Portik; yapının yağmur ve güneşten korunması amacıyla etrafının çevrilmesine portik (Stoa) denilmektedir. Stoa'lar üstü çatılı mahaller olup, bir yandan üzerinde dış kapılar bulunan bir duvar diğer yanları kolonadla çevrilmiştir. Portiklerde iki katlı olanlarda vardı. Ayrıca bunların ölçütleri muazzam tutulurdu (Behçet Ünsal; Mimari Tarih, C. I., İstanbul-1967, s. 383).

(113) Yıldız; s. 375.

(114) Yıldız; s. 377.

(115) Niş; Duvarların oyulmasıyla yapılmış bir nevi dolap görevi yapan girintili şekillerdir.

(116) Kütüphanelerin okuma salonlarında, genellikle salonun arka dip kısmında yarım daire veya köşele nişler bulunuyordu işte bunlara Apsis ve Apsid adı verilmekteydi.

(117) Yıldız; s. 374.

İskenderiye Kütüphanesi'nin çatısının da tahtadan olacağı fikrini akla getirmektedir.

1. Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Yeri

İskenderiye Kütüphanesi'nin kurulduğu yerin tesbitinde güçlük çekilmektedir. Hatta bilim adamları, Musaion'un yerini tesbit etmede çelişkili görüşler ileri sürmektedirler⁽¹¹⁸⁾. Ne yazık ki, Strabon bu konu hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Eğer bilgi vermiş olsaydı, bu muhakkak ki sağlam bir görüş olmuş olacaktı⁽¹¹⁹⁾. Diğer yazarların vermiş olduğu bilgiler pek sağlam olmazsa da, yine de kütüphanenin yerini tesbitte bize yardımcı olmaktadır.

Büyük İskenderiye Kütüphanesi, İskenderiye'nin en seçkin mahallesinden biri olan Yunanistan ve Makedonyalıların yoğun şekilde yaşadığı Brucheion Mahallesinde bulunan saraya bitişik Musaion'a bağlı olarak kurulmuştur⁽¹²⁰⁾. Kütüphanenin bulunduğu mahalle, aynı zamanda siyasal ve kültürel faaliyetlerin sürdürüldüğü bir merkez idi⁽¹²¹⁾. Kütüphaneye mahallenin ağaçlık latif bir kısmı tahsis olunmuştu⁽¹²²⁾.

Kütüphanenin Brucheion mahallesinde kurulmuş olması, onun Helenistik niteliğini göstermektedir. Zira mahallenin büyük bir kısmını Yunanlı ve Makedonyalılar teşkil etmekteydiler⁽¹²³⁾.

2. Kütüphanenin Mimari Yapısı

Çağın en büyük kültür merkezi olarak bilinen, İskenderiye Kütüphanesi'nin planı kesin olarak belirlenememiştir. Zira, kütüphaneden günümüze sadece üç taş blok ve bir hatip heykelinin alt kısmı intikal etmiştir⁽¹²⁴⁾. Kütüphanenin planı hususunda en eski bilgi Strabon'a dayanmaktadır⁽¹²⁵⁾.

Strabon'un vermiş olduğu bilgiye ve Roma mimarisi ile çağdaş kütüphanelerin planlarına bakarak⁽¹²⁶⁾ modern araştırmacılar bu konuda bazı fikirler ileri sürmüşlerdir.

Strabon'un şehrin yüz ölçümünün dörtte biri üzerinde Musaron'un ve kral kasırlarının bulunduğunu, kütüphanenin ise Musaion'un bir parçası olduğunu belirtmiştir⁽¹²⁷⁾.

Ayrıca kütüphanenin büyük bir avlusu, bu avlunun ortasında ve etrafında onu saran birçok sütunun mevcut olduğunu da vurgulamıştır⁽¹²⁸⁾. Kütüphane birbirine hollerle bağlı olan birtakım binalardan meydana geldiği

(118) Batlar, s. 354.

(119) Batlar, s. 354.

(120) Bolcuzode Tahır Harım. Tarihi Medeniyette Kütüphaneler Balıkesir, 1933, s. 91.

(121) Yıldız, s. 72.

(122) Süheyl Ünver, 21 Asır Önce İskenderiye Tıp Mektebi ve Kütüphanesi, I.Ü.T.F.M C.29, s. 1, s. 790., Harım, s. 91.; Tunay, s. 25.

(123) Yıldız, s. 72.

(124) Terzioğlu, s. 419-446.

(125) Yıldız, s. 70.

(126) Bergama ve Atınadaki Lykalon.

(127) Batlar, s. 353.

(128) Batlar, s. 354.

(129) ve çağının en büyük yapılarından biri olduğu, bünyesinde barındırdığı kitap sayısından anlaşılmaktadır.

İskenderiye Kütüphanesi'nin mimarisi birçok alanda hizmet verebilecek şekilde düzenlenmiştir. Zira kütüphanede gerek ilmi çalışmalar yapan ve gerekse öğrenim gören kişilerin oturmaları için evler inşa edilmiştir⁽¹³⁰⁾. Ayrıca kütüphanede, ilmi münakaşaların yapıldığı konferans salonu, ders çalışma odaları, yemekhane ve rasathane bulunmaktaydı⁽¹³¹⁾. Kütüphanede ilmi çalışmaların dışında, sanatsal faaliyetler yoğun bir şekilde sürdürüldüğünden bu çalışmaların sergilendiği galeriler, teşrih salonları bulunmaktaydı⁽¹³²⁾.

Kütüphanede çok sayıda depo odaları ve koridor bulunmaktaydı. Fakat C. Wendelin'de belirttiği gibi büyük okuma salonu yoktu, eğer olsaydı Strabon'un bundan bahsetmesi gerekirdi⁽¹³³⁾.

Kütüphane mimarisi bazı süslemelerle tamamlanmıştı. Şöyleki mermerle döşeli olduğu tahmin edilmektedir⁽¹³⁴⁾. Ayrıca tanrının koruyucu gücü göz önüne alınarak, tanrı ve tanrıça heykellerinin kütüphane salonlarını süslediğini bilinmektedir⁽¹³⁵⁾.

İskenderiye Kütüphanesinin çeşitli memleketlerin bitkilerini ve hayvanlarını bir araya toplayan büyük bir bahçeye sahip olduğunu ve bunun kütüphanenin mimari yapısını bütünlediğini belirtmemiz gerekir⁽¹³⁶⁾.

3. Kütüphanenin Yan Kuruluşları

İskenderiye Kütüphanesi denince, yalnızca kitapların bulunduğu bir yapı aklı gelmelidir. Zira burası, hem bir devlet kütüphanesi, hem de neşriyat idaresi idi⁽¹³⁷⁾.

Kütüphane çağın kültürel faaliyetlerinin sürdürüldüğü bir akademi durumundaydı. Şöyle ki, burada tıp, matematik, astronomi ve felsefe okulu bulunmakta ve eğitim verilmekteydi⁽¹³⁸⁾.

Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nde sürdürülen yoğun kültürel faaliyetleriyle birlikte diğer yan kuruluşlarda gerektiği gibi görevlerini yerine getirmekteydiler. Çünkü her birinin ayrı ayrı vazifesi olup, kütüphane kompleksinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Örneğin kütüphanede ilmi çalışmalar yapan ilim adamlarının ve öğrencilerin yemek yedikleri yemekhane, yatmaları için yatakhaneler bulunmaktaydı. Yine İskenderiye Kütüphanesi'nde, kitapların yazıldığı veya çeşitli yollardan elde edilen eserlerin tamir edildiği, salonlar, kütüphane personelinin dinlendikleri ve gezdikleri kısımlar, kütüphanenin yan kuruluşlarındandı. Bütün bunlar kütüphanenin, o çağın en büyük ve teşkilatı kurum olduğunu göstermektedir.

(129) Johnson; s. 52.

(130) Tunay; s. 26.

(131) Johnson, s. 52; Parsons, s. 290.

(132) Tunay; s. 26.

(133) Yıldız; s. 355.

(134) Yıldız; s. 371.

(135) Yıldız; s. 368.

(136) Tunay; s. 26; Terzioğlu, s. 428.

(137) Çihan Tarihi, C.I, İstanbul-1927, s. 109.

(138) Batlar; s. 354.

III. BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN İDARİ YAPISI, İÇ DÜZENİ VE YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALAR

İskenderiye Kütüphanesi, sarayın hemen yanında, Ptolemioslar sülalesi krallarının himayesinde kurulduğunu daha önce belirtmiştik⁽¹³⁹⁾. Kütüphane her ne kadar Musaion adı verilen bilginlerden oluşan, onların birlikte çalıştıkları yaşamlarını sürdürdükleri bir kuruma bağlı görünüyorsa da geniş ölçüde saraya bağlı olduğu biliniyor⁽¹⁴⁰⁾. Nitekim, kütüphanenin politikası, giderleri, kütüphanede görev yapacak kişilerin ataması vs. sarayın denetimi ve himayesi altında olmaktadır. Ptolemios sülalesi kralları, çeşitli milletlerden oluşan İskenderiye halkını kaynaştırmak amacıyla, her çeşit konuyu içine alan kitap koleksiyonu kütüphanede oluşturarak buranın halka açık olduğunu kanıtlamışlardır⁽¹⁴¹⁾.

İskenderiye Kütüphanesi bilimsel çalışmaların yoğun şekilde yapıldığı bir kültür merkezidir. Burada ilmi çalışma yapan bilim adamları aynı zamanda, kütüphanenin yönetimine de katılmışlardır. Kütüphane bu tür çalışmaların rahat yapılabileceği bir şekilde düzenlenmiştir. Yani her çalışma için ayrı ayrı bölümler tahsis edilmiştir. Nitekim burada yapılan çalışmalar, daha sonraki dönemlerde yapılacak olan çalışmalara örnek ve kaynaklık etmiştir.

1. Kütüphanenin İdari Yapısı

İskenderiye Kütüphanesi'nin krallık kütüphanesi olması dolayısıyla idari yapısı kral tarafından şekillendirilmektedir. Kütüphane özellikle kraliyet öğretmenini pozisyonuna yükselmiş kişiler tarafından yönetilmekteydi⁽¹⁴²⁾. Kütüphanenin yöneticisi kral tarafından atanan⁽¹⁴³⁾ rahip ve aynı zamanda ilim adamı olan bir kişiydi⁽¹⁴⁴⁾. Kütüphaneni yönetimini üstlenen kişiler yalnızca idari işlerle uğraşmayıp, taşıdıkları ilmi vasıfdan dolayı, bilimsel çalışmalar da yapmaktaydılar. Yönetici olarak kişinin ilim adamı ve rahip olması şartları yanı sıra, tecrübeli olması şartı da aranmaktaydı.

İskenderiye Kütüphanesi'nin kurulmasında Ptolemios I Soter'i yönlendiren ve büyük gayret sarf eden Phaleronlu Demetrios'un kütüphanenin ilk yöneticisi olduğu düşünülebilir⁽¹⁴⁵⁾. Kütüphanenin yönetiminde hiyerarşik bir düzen göze çarpmaktadır. Bu düzen krallardan başlayarak, en alt kademedeki görev yapan kişiye uzanmaktaydı.

Kütüphane yöneticileri, kendi sahalayırıla ilgili ilmi çalışmaları yoğun bir şekilde sürdürmeyi ihmal etmemişlerdir. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu kişiler idari ve ilmi çalışmaları birlikte yürütmek zorundaydılar. Taşıdıkları dini vasıflarıyla da, görevin kutsiyetini sergiliyorlardı.

(139) Bkz. s.

(140) Yıldız; s. 310.

(141) Yıldız; s. 310.

(142) Alferd Hessel; A. History Of Librales; New Brunswick, N.J-1955, s. 5.

(143) Johnson; s. 52.

(144) Ellen Kentand Harold Lancour; s. 402.

(145) Günaltay, s. 75; Yıldız, s. 125.

a. Kütüphanedeki Üst Düzey Görevliler

İskenderiye Kütüphanesi'nde görev yapan kişiler hakkında bilgileri eskiçağ kaynaklarından elde etmekteyiz. Bu konu da açık bilgiler olmadığı için verilen bilgiler varsayımdan öteye gitmemektedir⁽¹⁴⁶⁾. Fakat ortaya çıkan bilgilerden, kütüphanede görev yapan kişiler daha çok bilim adamı olması dolayısıyla, kütüphaneye yön verip örgütledikleri gibi, yaptıkları ilmi çalışmalarla da topluma ışık tutan kişiler oldukları anlaşılmaktadır⁽¹⁴⁷⁾.

Kütüphanede görev yapan kişiler farklı uluslardan olmalarına rağmen, uyum içinde çalışarak ortak bir kültür oluşturmuştur ve oluşturdukları kültür içerisinde kaynaşmışlardır⁽¹⁴⁸⁾.

Kütüphanenin kadrosu, ilk aşamada Atina'daki Lykaion örnek alınarak oluşturulmuştur⁽¹⁴⁹⁾. Fakat oluşturulan bu kadro Lykaion'unkinden, çok daha geniştir. Burada her konu kendi uzmanı tarafından araştırılmaktaydı. Nitekim kütüphanede çok çeşitli bilim dalı üzerinde yoğun araştırmalar sürdürülmekteydi⁽¹⁵⁰⁾.

Kütüphanede görev yapan kütüphanecilerin listesi üzerinde tereddüt ve kronolojik uyumsuzluklar olmasına rağmen çeşitli konularda çalışmış olan bilim adamları, kütüphanedeki görevli yönetici hakkında bilgi edinilebilmektedir⁽¹⁵¹⁾. Bu bilgiler ışığında önemli kütüphanecileri şöyle sıralayabiliriz:

Phaleroltu Demetrios; kütüphanenin ilk görevlilerinden olup, M.Ö. 290-282 yılları arasında çalışmıştır. Bu kütüphanenin kurulmasında rol oynadığı gibi, buraya el yazmaları toplayıp, çoğaltmış ve korunmalarını sağlamıştır⁽¹⁵²⁾.

Ephesuslu Zenadotus; M.Ö. 282-260'da kütüphanecilik göreviyle birlikte Ptolemaios II Philadelphas zamanında daha önceden toplanmış kitaplardan kendi konusu üzerinde incelemeler yapmıştır⁽¹⁵³⁾.

Daha sonra M.Ö. 260-240 yılları arasında kütüphanecilik görevi yapan Cyreneli Callimachus'u görmekteyiz⁽¹⁵⁴⁾. Callimachus şair olduğu gibi yaptığı kataloğ çalışmasıyla da kütüphanecilik mesleğinin önemli bir kişisi olmuştur.

Rhodoslu Apollonius ise M.Ö. 240-230 yıllarında bilimsel çalışmalarıyla birlikte, kütüphanecilik görevini de yürütmüştür⁽¹⁵⁵⁾.

Cyreneli Eratasthenes ise, Apollonius'dan sonra M.Ö. 230-195 yılları arasında kütüphanecilik görevini başarıyla yapmıştır. Daha sonraki kütüphaneciler ise; Byzantumlu Aristophanes (M.Ö.195-180), Apollonius (M.Ö. 80-160) Samathrace Aristorchus (M.Ö. 160-131), Cypruslu Onesander (M.Ö. 100-89), Alexandrialı Carus Julius Vasinus (M.S. 120-130). isimlerini saydığımız kişilerin çoğu ilim adamı olup, aynı zamanda da kütüphanecilik mesleğini yürütmekteydiler⁽¹⁵⁶⁾.

(146) Yıldız; s. 120.

(147) Johnson; s. 52.

(148) Yıldız; s. 120.

(149) Yıldız; s. 121.

(150) Johnson; s. 52.

(151) Johnson; s. 52; Yıldız; s. 126.

(152) Yıldız; s. 127.

(153) Ellen Kent and Herold Lancour; s. 402; Persons, s. 104-112.

(154) Kent and Lancour; s. 402.

(155) Johnson; s. 53.

(156) Johnson; s. 54.

b. Katip ve Müstensihler

Büyük İskenderiye Kütüphanesinin her birimi uyum içerisinde çalışmaktaydı. Bu birim içerisinde Kütüphane için oldukça önem taşıyan katip ve müstensihler de üzerlerine düşen görevi yapmaktaydılar.

M.Ö. V. yüzyıldan itibaren yazılı ürünlerin artmasına paralel olarak, kitap ticaretlerinin Atina'dan başlayarak yayıldığı görülmektedir⁽¹⁵⁷⁾. Bu yüzyılın sonlarına doğru ise özellikle Atina'da ucuz kitapların satılması ve alıcılar tarafından çok aranması sonucunda müstensihlere büyük görev düşmüş ve yoğun çalışma içerisine girmişlerdir. Fakat bu işte yazar hakkı bulunmadığından müstensihlerden çok kitapçı ve dağıtıcılar kazançlı çıkmaktaydı⁽¹⁵⁸⁾. M.Ö. IV yüzyılda da kitap çoğaltma işi devam etmekteydi.

M.Ö. III. yüzyılda İskenderiye Kütüphanesinin kurulmasıyla birlikte kitap üretimi artarak İskenderiye Yunan kitap ticaretinin merkezi durumuna gelmiştir. Kütüphane'de kölelerden oluşan bir müstensihler (kapist) topluluğu mevcuttu⁽¹⁵⁹⁾. Kütüphaneye çeşitli yollardan kazandırılan kitaplar müstensihler tarafından yazılarak çoğaltılmaktaydı. Müstensihler, kendi aralarında gruplaşarak her biri farklı daldaki eserler üzerinde çalışmalarını sürdürmekteydiler. Kütüphaneye müsadere yoluyla alınan bu kitaplar, iyi bir kağıt üzerine kopye edildikten sonra orijinaline el konup, kopyaları ise alındığı yere iade edilmekteydi.

Müstensihlerin bir diğer görevi ise, kütüphanede mevcut eskiyen kitapları yeniden yazmaktır. Zira kütüphanede havasız kalmış olan bir papirus tam yirmiyıl gibi kısa bir süre dayanabilmekteydi. Bu tür çalışmaların yapıldığı istinsah salonları kütüphanede hizmet vermekteydi⁽¹⁶⁰⁾. Kütüphanede en önemli görevlerden biri olan ve kütüphaneye gelir getiren müstensihlik mesleği için, iyi bir eğitimden geçmiş, yazısı güzel olan kişiler seçilmekteydi. Bu göreve getirilen kişi ise, yaptığı işin karşılığı olarak yazdığı satır sayısına göre ücret almaktaydı.

c. Diğer Görevliler

Büyük İskenderiye Kütüphanesinde çağının diğer kütüphaneleri gibi, her birimi için ayrı ayrı kişiler görevlendirilmişti. Nitekim bilim adamlarından, kölelere kadar her düzeyden insan burada çalışmaktaydı.

Üst düzeydeki görevlilere procuratores bibliotheca, diğer görevlilere bibliothecarius, yardımcılara a bibliotheca, müstensihlere ise antiquarii adı verilmekteydi. Hem yönetim hem de her çeşit koleksiyon ile ilgilenen kişiler ise bibliotheca ve bibliophylax adını taşımaktaydı. Kütüphanede basit hizmet sınıfında görev yapan çok sayıda insan bulunmaktaydı⁽¹⁶¹⁾. Bu güvenliği sağlayan muhafızdan temizlik hizmetini yürüten kişilere kadar uzanmaktaydı. Ayrıca kütüphanede Yunanca olan yazışmaları yürüten ve ikinci sınıf halktan olup dolgun ücretle çalışan kişilerde bulunmaktaydı.

Kütüphanedeki görevlilerin dışında çeşitli meslek gruplarından olup,

(157) Yıldız, s. 316.

(158) Yıldız, s. 316.

(159) Yıldız, s. 345.

(160) Yıldız, s. 325.

(161) Yıldız, s. 342.

kendilerine onur üyeliği verilen kişiler de bulunmaktaydı⁽¹⁶²⁾. Bu kişiler sanat ve bilim erbabından oldukları gibi iş adamlarından da olabiliyordu. Onur üyeliği verilen kişiler, kamusal yükümlülükten muaf tutuldukları gibi, yiyecek konusunda da ayrıcalıklı idiler.

2. Kütüphanenin İç Durumu.

Eskiçağ kütüphaneleri, çalışmaların rahat sürdürülebileceği şekilde inşa edilmişti. Bu düzenleme ise çağın özelliğini taşıyordu. Şöyle ki, genel olarak Yunan Kütüphanelerinde büyük okuma salonları yoktu. İskenderiye Kütüphanesi'nde bu düzeni bozmamıştır. Zira C. Wendel'e göre, eğer İskenderiye Kütüphanesi'nde büyük bir okuma salonu bulunsaydı, Strabon'un bundan bahsetmesi gerekirdi⁽¹⁶³⁾. Okuma salonu ile kitap depolarının aynı yerde olduklarını söyleyebiliriz. Kütüphanenin depo odaları bir oikaso⁽¹⁶⁴⁾ bağılıydı. Bilginlerin toplu halde yemek yedikleri salon da kütüphane içerisinde yer aldığı gibi, dinlenme odaları da bulunmaktaydı.

Zamanla Yunan ve Roma Kütüphanelerinde depoyla bitişik olan okuma salonları bir birinden ayrılmışlardır.

a. Kitap ve Kataloğ Salonları

İskenderiye Kütüphanesi çağının en büyük koleksiyonuna sahip olup, farklı alanlara ait eserleri bünyesinde barındırmaktaydı. Nitekim bu eserlerin bulunduğu büyük salonlar kütüphanede yer almaktaydı. Kitap salonlarında nişlerin içinde bulunan kitap rafları bulunmaktaydı. Fakat bu nişler çoğu zaman dekoratif amaçla yapılmıştı. Mevcut kitap salonlarının, kitap sayısı ile orantılı olduğu söylenebilir. Çeşitli yollarda elde edilen kitaplar kütüphaneye getirilerek kullanıma sunulmaktaydı⁽¹⁶⁵⁾. Zaten kütüphane kurulurken o döneme kadar mevcut olan belgeleri toplamak bunları artırarak dünyaya yaymak amacını gütmüştü⁽¹⁶⁶⁾.

İskenderiye Kütüphanesinde mevcut kitapların listeleri hazırlandıktan sonra, belirli bir tasnife tutularak kataloğu hazırlanmıştı. Bu kataloğların yer aldığı salonlar kütüphanede hizmeti vermekteydiler.

b. Münazara ve Konferans Salonları

İskenderiye Kütüphanesi, dönemin kültür faaliyetlerinin sürdürüldüğü bir akademi görevi yapmaktaydı. Kütüphanede bulunan ilim adamları çalışmalarını yoğun şekilde sürdürmekteydiler. Yaptıkları ilmi görevlerden biri de konferans vermektir⁽¹⁶⁷⁾. Kütüphanede bu konferansların verildiği salonlar bulunmaktaydı. Ayrıca ilim tartışma ve karşılaşmalarda burada yapılmaktaydı.

Kütüphanedeki münazara ve konferans salonlarında öğrencilerin ve ilim aamlarının oturacakları yerler bulunmaktaydı. Yapılan araştırma ve çalışmalar konferans salonlarında geniş topluluklara aktarılıyordu. Yine zaman zaman

(162) Yıldız, s. 342.

(163) Yıldız, s. 355.

(164) Orkasa; Salon

(165) Günaltay, s. 74.

(166) Günaltay, s. 74.

(167) Tunay, s. 26.

görüşler, münazara salonlarında tartışılarak doğru çözüme gitmenin yolları aranıyordu.

c. Mütelea ve İstinsah Salonları

İskenderiye Kütüphanesi bünyesindeki mevcut kitapları çeşitli yollardan elde etmiştir. Bazı kitapları satın alınarak, bazılarının ganimet olarak alındığı bilinmektedir. Bununla birlikte şahıslar, ellerindeki kitaplarını zaman zaman kütüphaneye bağışladıkları, ayrıca limana gelen gemilerdeki kitaplara el konarak, kopyelerinin yapıldığı da bir gerçektir⁽¹⁶⁸⁾.

Yukarda saydığımız yöntemlerle elde edilen kitaplar, kütüphanede katip ve müstensihlerin çalışmaları neticesinde çoğaltılmaktaydı. Kütüphane de bu işlemlerin sürdürüldüğü istinsah salonları mevcuttu. Çoğaltılan ve yazılan kitaplar aynı zamanda piyasaya sürülmekteydi. Böylece kütüphane bu yoldan kitap satışında tek elden kaynak olmuştur. Eserler kütüphaneye getirildikten sonra sağlamlık dereceleri tesbit edilip daha sonra da çoğaltılmaktaydı⁽¹⁶⁹⁾. Mütalaa ve istinsah salonları devrin en çok kitap çoğaltan yerleriydi.

3. Kütüphanede Yapılan Bilimsel Çalışmalar

Büyük İskenderiye Kütüphanesi, bugünkü manada hem kütüphane, hem tapınak, hem akademi ve hem de yüksek tahsil veren bir müesseseydi⁽¹⁷⁰⁾.

Kütüphanede yapılan bilimsel çalışmalar daha sonraki dönemler için önemini koruduğu gibi ayna zamanda da rehberlik etmiştir. Zira, burada parlak bir alimler zümresi bulunuyordu⁽¹⁷¹⁾. Öyle ki, Atina ilimde en şaşalı dönemini yaşarken bile, bu kadar güçlü bir kadroya sahip değildir. Burada ki, ilim adamlarının çoğunluğu Yunanlı olup, gelecek yüzyılların bilimsel çalışmalarını etkileyen ve M.S. IV ile V yüzyıl boyunca devam eden önemli bilimsel çalışmalar yapmışlardır⁽¹⁷²⁾.

Kütüphanedeki bilim adamları kraldan da gerekli ilgiyi ve desteği görmekteydiler. Nitekim kral sık sık kütüphaneye gelerek bunlarla oturur ve sohbet ederdi⁽¹⁷³⁾. İlim erbabının maaşı oldukça yüksek olup, bunun karşılığını çalışmalarıyla ödemekteydiler⁽¹⁷⁴⁾. Yine krallık, edebi araştırmalar için, devletin yıllık gelirinin büyük bir kısmını tahsis etmişti⁽¹⁷⁵⁾.

İskenderiye şehri kısa zamanda kütüphane sayesinde ilmin merkezi durumuna gelerek sanatkar ve bilginlerin yeri olmuştur⁽¹⁷⁶⁾.

Kütüphanedeki ilim adamlarının başlıca görevi eski çalışmaları günün şartlarına göre düzenleyerek yayınlamaktı⁽¹⁷⁷⁾. Fonksiyonları ise öğrenmekten ziyade araştırma, deney yapma ve yazmaktı⁽¹⁷⁸⁾.

(168) Yıldız, s. 315-325.

(169) Hessel, s. 5.

(170) Tunay, s. 26.

(171) Cihan Tarihi, C.I, İstanbul-1927, s. 109.

(172) Ünver, s. 790; Yıldız, s. 105.

(173) Hartmi, s. 93-95.

(174) Hartmi, s. 94.

(175) Kend and Lancour, s. 402.

(176) Tunay, s. 26.

(177) Johnson, s. 52.

(178) Johnson, s. 52.

Kütüphanede çeşitli sahalarda araştırmalar yapılmaktaydı. Bunlar matematik, geometri, tıp, coğrafya, fizik, astronomi v.s.⁽¹⁷⁹⁾ Bu sahada otorite sayılabileceğimiz ilim adamları vardı. Örnek olarak matematik sahasında Euklerdes, Apollarnios, fiziki coğrafyada Eratosthenes, tıp sahasında Hippokrates, astronomide ise Batlamyus gösterilebilir.⁽¹⁸⁰⁾

Matematik sahasında büyük bir çığır açan Eukleides'den sonra Pergeli Apollonios bu sahada M.Ö. II. yüzyılın sonunda en büyük gelişmeyi kaydetmiştir. Bu parabola, hiperbola ve elips terimlerini ilk kez kullanan kişi olup, ayrıca konikler aracılığı ile ikinci dereceden denklemlerin çözümü konusunda başarılı olmuştur.⁽¹⁸¹⁾ Fiziki coğrafya sahasında önemli başarılar gösteren Eratosthenes, dünyanın güneşe olan uzaklığını, hemen hemen doğruya yakın bir şekilde hesaplamıştır.⁽¹⁸²⁾ Yine Hint ve Atlas okyanusundaki gelgit olaylarının benzerliğine dayanarak iki denizin birleşik olduğunu, Asya, Avrupa ve Afrika'nın bir ada oluşturduğunu, Güney Afrika yoluyla İspanya'dan Hindistan'a gidileceğini göstermiştir.⁽¹⁸³⁾

Tıp sahasında yapılan önemli çalışmaları unutmamak gerekir. Zira bu sahada Hippokrates, insanın anatomisi üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapmıştır.⁽¹⁸⁴⁾ İlk kez prostattan söz eden kişi olduğu gibi, beynin zekanın merkezi olduğunu da belirtmiştir.⁽¹⁸⁵⁾ Çağdaş olan Erasistratus ise beyin, sinir sistemi, kan dolaşımı gibi konularda incelemeler yapmış ve patolojik anatomiye kurmuştur.⁽¹⁸⁶⁾

İskenderiye Kütüphanesinde bu ilimlerden başka bilimin pratik ve ampirik niteliği üzerinde durularak, çok sayıda icat yapılmıştır. Philan ve Hera gibi matematikçi, fizikçi ve mucitler askerlikte, bilimsel çalışmalarda kullanılan aletler ve mekanik oyuncaklar yapmışlar, su saati, hodometre ve teadilitin, hava pompası, sifon ve buhar makinasının ilkel tiplerini bulmuşlardır.⁽¹⁸⁷⁾

Eratosthenes'in kütüphanenin müdürlüğünü yaptığı dönemde, fikri ve tabii ilimler arasında bir denge sağlanmıştı. Daha sonra halefi, Bizanslı Aristophanes ile beraber çalışarak büyük başarılar göstermişlerdir.⁽¹⁸⁸⁾ İskenderiye okulunun son dönemlerinde Batlamyus astronomi ve matematik sahasında önemli çalışmalar yaparak; yer merkezi sisteminin kurucusu olmuştur. Bu yeni bir sistem geliştirmemiş, Eudoksus ve Aristoteles geleneklerini yeni bazı düzenlemelerle sürdürmüştür. Batlamyus bu başarısını coğrafya sahasında da göstermiştir. Cebelitarık-Çin, Britanya-Rusya, İskandinavya-Nil arasındaki bölgelerin haritasını çizmiştir.⁽¹⁸⁹⁾

Edebiyat sahasında, Efaslı Zenedot İlyada ve Odise destanlarının tenkidi birer metnini hazırlamıştır.⁽¹⁹⁰⁾

II. Ptolemy Grek alimlerini İskenderiye'ye davet ederek, Grek lite-

(179) Yıldız, s. 105-109.

(180) Hessel, s. 5-6; Yıldız, s. 105-109.

(181) Cemel Yıldırım; Bilim Tarihi, s. 52-53.

(182) Yıldırım, s. 51-52; Hessel, s. 5-6.

(183) Yıldırım, s. 51-52.

(184) Yıldırım, s. 44-53; Harimi, s. 95.

(185) Yıldırım, s. 44-53.

(186) Ünver, s. 790-791; Yıldırım, s. 44-53.

(187) Yıldız, s. 107.

(188) Terzioğlu, s. 429; Hessel, s. 5-6.

(189) Yıldırım, s. 90-92.

(190) Ünver, s. 790-791; Hessel, s. 5-6.

ratürünün en iyi kopyelerinden bir koleksiyonu meydana getirmek ve bunları izah ve şerhlerinin yapılarak bir nizama konması için görevlendirmişti⁽¹⁹¹⁾.

İskenderiye Kütüphanesindeki eserler zamanla rulolare bölünmesi işlemi de bilimsel bir çalışma ve kütüphanecilik tekniğini bir sonucudur⁽¹⁹²⁾. Kyreneli Kollimakhus'un kütüphanede yaptığı çalışmayı da gözardı etmemek gerekir⁽¹⁹³⁾.

Kütüphane M.Ö. IV. yüzyıldaki din ve bilim çatışmasına rağmen çalışmalarını sürdürmüştür. Fakat daha sonraki yüzyıllarda sahip olduğu ilmi zemini kaybetmiştir⁽¹⁹⁴⁾.

a. Kataloğ Çalışmaları

Eskiçağ kütüphanesinde gittikçe artan kitap sayısı, bunları konularına göre ayırma ihtiyacını doğurmuştur⁽¹⁹⁵⁾. Fakat bu düzenlemeler, kitap sayısının ortaya çıkarttığı ihtiyaçtan doğmakla beraber daha öncesi kütüphanelerde yapılan konu gruplandırmaları ve kitap hakkında bilgilerin gösterilmesi gibi ön çalışmalara dayanmaktaydı⁽¹⁹⁶⁾.

Eskiçağ kütüphanelerinin bazılarında kitaplar üzerinde yapılan bilimsel çalışmaları daha sonra yapılacak olan katalog çalışmalarına ön hazırlık niteliğinde olmuştur. Şöyle ki Peisistratos zamanında belli kişiler tarafından dağınık durumda olan Homeros'un İlyada ve Odisea adlı eserleri düzene sokulmuştur. Böylece destanı bölümlere ayırarak, onun uzun ve sıkıcı olmasını ortadan kaldırmışlardır⁽¹⁹⁷⁾.

Eski Yunan kütüphanelerinde katalog çalışmaları için bazı ön çalışmalar yapılmıştır. Fakat en büyük katalog çalışması İskenderiye Kütüphanesinde yapılmıştır⁽¹⁹⁸⁾.

Büyük İskenderiye Kütüphanesinde mevcut olan eserlerin daha kolay ve verimli kullanılabilmesi için katalog çalışmasına ihtiyaç duyulmuştu⁽¹⁹⁹⁾.

Bu iş için ise Kyreneli Kallimakhos⁽²⁰⁰⁾ görevlendirmiştir. Kollimakhos'un kataloğundan önce ön çalışmalar tamamlanmıştı⁽²⁰¹⁾. Şöyle ki kütüphanedeki bilim adamları, kendi uzmanlık dallarına göre yazmaları belli gruplara ayırmışlardı. Yapmış oldukları bu çalışmalar sadece eleştiri, düzeltme ve açıklama şeklindeydi.

Kallimakhos'a katalog çalışmasında, Lykophran Phaleronlu Alexander ve

(191) Şenalp; s. 42.

(192) Yıldız; s. 113.

(193) Hessel; s. 5-6.

(194) Cihan Tarihi; C.I. İstanbul-1927, s. 110.

(195) Yıldız; s. 325.

(196) Yıldız; s. 325.

(197) Yıldız; s. 325.

(198) Yıldız; s. 328.

(199) Harlmi; s. 95.

(200) Kyreneli Kollimakhas hakkında bilgi veren tek kaynak Suidas'ın sözlüğü olup bunda Etymologicum Magnum'dan yararlanmıştır. Kaynaktaki bilgiye göre Kollimakhos Ptolemâs II Philadelphas zamanında İskenderiye şehrine gelmiş bir süre Eleusis semtinde gramer öğretmenliği yapmış ve İskenderiye Kütüphanesinde Zenodahos dan sonra, kütüphaneci olarak görev almış ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Kütüphanede yöneticiden çok, baş kütüphaneci yani uzman olarak çalıştığını sandığımız Kallimakhos, Aleksandra şilrinin de seçkin bir temsilcisidir. Peripatosâ Preksiphanes ve İasoslu Hermokrates'in öğrencisi olan Kallimakhos bilgin şair ve eleştirmen olup, sekizyüzden fazla eseri bulunmaktaydı. Ayrıca çok değerli öğrenciler yetiştirmişti. Bunlar Kyreneli Eratosthenes, Byzantionlu Aristophanes ve Rodoslu Apollonios'dur.

(201) Yıldız; s. 328.

Simyranlı Hermippus yardımcı olmuşlardır⁽²⁰²⁾. Kollimakhos'un yapmış olduğu bu kataloğ Pinekas⁽²⁰³⁾ adını taşımaktaydı. İskenderiye Kütüphanesinin kataloğu hakkında farklı yazarlar, farklı görüşler ileri sürmüşlerdir⁽²⁰⁴⁾. Fakat genel olarak şu sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu katalog konu gruplarına göre ayrılmış olup bunlar şiir (epik, lirik, trajedi, komedi, v.s.) nesir (tarih, retorik, tıp kanunları, vs.) ve variadır (çeşitli konular, ahçılık, balıkçılık vs.). Bunlar içerisinde yazarlar alfabetik sıraya komuş olması gerekir. Ayrıca yazarların kısa biyografileri ve yazı listeleri de verilmiştir. Alfabetik düzendeki eserler, kendi aralarında tekrar alfabetik sıraya göre düzenlenmiş olmalıdır. Eserlerin daha iyi belirlenmesi için kitap adının yanına rulo sayısı haksameter ölçüleri, satır sayısının toplamı gibi bilgiler verilmiştir⁽²⁰⁵⁾. Yine çift nüsha olan eserler tekrar belirtilmeyip aynı eseri yazan farklı yazarlar gösterilmiştir. Bunlardan başka, sözlükler, yerel ay isimleri şehirlerin ve adaların kuruluşu, Avrupadaki nehir ve kuşlarla ilgili tablolar verilmiştir. Drama yazıları kronolojik bir düzene konulmuştur. Kallimakhos'un hazırlamış olduğu bu katalogun 120 cilt olduğu ve bunun kaç ana bölümden oluştuğu hakkında kesin bir bilgi elde edilmemiştir⁽²⁰⁶⁾.

Pinakes'in hazırlanmasından önce, kütüphanede ki eserler düzenlenmemiştir. Ruloların iç kapağı ve iç kapakta belirtilen yazar adı, kitap adı, yazıldığı ve istinsah edildiği tarih, önsöz ve sayfa düzeni yoktu. Belli bir düzene göre oluşturulmadıklarından bunlar depolarda bir süre muhafaza edilmişlerdir. Eserler küçük olduğu zaman bir rolü şeklinde büyük olursa o taktirde birkaç roluya bölünmekteydi. Depo odalarındaki kitaplarda kitapların geldiği yerin ve sahifenin adı belirtilmekteydi. Kitapların geldiği yeri Kata Poleris, eski sahibini Katandra ve kütüphane içindeki yerini de ek plaion kelimeleri karşılıyordu⁽²⁰⁷⁾.

Kallimakhos'un yapmış olduğu katalog, antik çağın daha sonraki biyografilerine temel teşkil ederek⁽²⁰⁸⁾ taklit edilmiştir⁽²⁰⁹⁾. Örneğin Rodos kataloğunda hazırlanırken Pinokes örnek alınmıştır. Yine bilimsel çalışmaları kolaylaştırarak, bibliyografya ekollerini, kronolojları ve kritikçileri etkileyerek, onların çalışmalarına rehberlik etmiştir.

Sonuç olarak İskenderiye Kütüphanesinde hazırlanmış olan Pinokes, eskiçağın ve dolayısıyla katalog çalışmalarının en eskisi olup, 120 kitaptan oluşmaktaydı. Fakat ne yazık ki, günümüze sadece, Eskiçağ kaynaklarından ufak pasajlar kalmıştır. Bu yüzden de bunun hakkındaki bilgiler, birçok yazarın görüş bildirmelerine rağmen sinirli kalmaktadır⁽²¹⁰⁾. Elde mevcut sınırlı bilgiler de olsa katalogun konulara göre sistematik olarak ayrılmış bilim dallarını içine alan ana bölümlerin ana bölümler içinde ise alt basamakların bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca yazarların hayatları ve eserleri hakkında bilgi olup, bunlar alfabetik sıraya göre dizilmişlerdir⁽²¹¹⁾. Böylece İskenderiye Kütüphanesi, katalog çalışmasının öncüsü olmuştur.

(202) Terzioğlu, s. 429; Yıldız, s.117.

(203) Pinakes ; tabletler.

(204) Bkz. Yıldız, s. 111-119.

(205) Yıldız; s. 335.

(206) Kent anda Loncour, s. 403; Parsons, s. 112.

(207) Yıldız; s. 109-110.

(208) Hessel, s. 6.

(209) Yıldız; s. 119-335.

(210) Parson s. 112; Yıldız; s. 119; Ünver, s. 791.

(211) Yıldız; s. 120.

b. Tercüme Faaliyetleri

İskenderiye Kütüphanesinin en büyük başarılarından biriside, yapılan tercüme çalışmalarıdır. Kütüphaneye birçok ülkeden ve dilden eser toplanmaktaydı. Daha sonra yabancı dildeki bu eserler tercüme edilerek Yunancaya çevrilmekteydi⁽²¹²⁾. Nitekim birçok yazar kütüphanenin kuruluşundan söz ettikleri gibi, tercüme faaliyetlerinden de bahsetmektedirler.

Kütüphanenin tercüme kısmı bulunmaktaydı. Bu kısmın görevi, yabancı dildeki eserleri tercüme edip, Yunancaya çevirdikten sonra, kütüphaneye kazandırmaktır⁽²¹³⁾. Tercümeleri kimlerin yaptığı kesin olarak bilinmiyorsa da kaliteli tercümelerin yapıldığı bilinmektedir⁽²¹⁴⁾. Kralın da desteğiyle kütüphanede yoğun bir tercüme faaliyeti yaşanmaktaydı⁽²¹⁵⁾.

İskenderiye Kütüphanesinde ki tercüm çalışmalarından Flavius Josephus Aristotas'ın mektubuna dayanarak şu şekilde bahsetmektedir. Ptolemaios II Philedelphos zamanında, Phaleronlu Demetrios'un tavsiyesi üzerine Yahudi kanunları tercüme edilmiştir⁽²¹⁶⁾. Şöyle ki Yahudilerin değerli kanunlara sahip oldukları öğrenilince, bunların İskenderiye Kütüphanesine getirmenin yolları araştırılır ve daha sonra getirilir. Getirilen bu eserlerin değişik dilde olmaları, durumu değiştirmiyordu. Çünkü krallık zengindi ve bunları tercüme ettirebilirlerdi. Nitekim tercüme için kral, Yahudilerin baş rahibi Eleazar'a mektup yazarak çeviri için İbraniceyi bilen her kabileden alk kişi istediğini bildirir⁽²¹⁷⁾. Elazar'da bu isteği kabul ederek istediği kişileri gönderir. Gönderilen bu kişiler her gün kütüphanede tercüme yaparak, yetmiş günde çalışmalarını tamamlamışlardır⁽²¹⁸⁾. Flavius Josephus'un verdiği bu bilgiye bazı yazarlar karşı çıkarak, bu olayın Ptolemaios I Soter zamanında gerçekleştiğini ileri sürmektedirler⁽²¹⁹⁾.

Yazarlardan justnus'a göre Mısır kralı Ptolemaios, Yahudi kralı Herodes'e göre haber göndererek kitap ve bunları çevirecek adam istemiştir. Pseudo Justinus ise, Ptolemaios'un bir kütüphane kurduktan sonra İbranice olan kitapları yetmiş kişiye tercüme ettirmiştir demektedir⁽²²⁰⁾.

Diğer yazarlardan İranaeus (M.S. 120-140), Alexandrioli Clement (M.S. 160-215), Tertulianus (M.S. 160-240) ve Anatolius (M.S. 270) hemen hemen aynı şeylerden bahsetmektedirler⁽²²¹⁾.

Kütüphanede Yunan kanunları dışında Yunan kitapları ve diğer dillere ait eserlerin de tercümesi yapılmaktaydı. Yazarlar az da olsa farklı şeyler söylemelerine rağmen kütüphanede çok ciddi tercüme faaliyetlerinin sürdürüldüğü konusunda hem fikirdirler.

(212) Parsons, s.112-118.

(213) Terzioğlu, s. 429.

(214) Terzioğlu, s. 429.

(215) Parsons, s. 112.118.

(216) Yıldız, s. 73-75.

(217) Kend and Lancour, s. 402; Harami, s. 92.

(218) Yıldız, s. 73-75.

(219) Yıldız, s. 73-75.

(220) Yıldız, s. 75.

(221) Parsons, s. 98-100.

c. Kütüphanede Bulunan Kitap Çeşitleri ve Sayısı

İskenderiye Kütüphanesinde mevcut kitap çeşitleri hakkında kaynaklarda açık bilgi bulunmamaktadır. Fakat evrensel bir nitelik taşıyan ve geniş bir koleksiyona sahip olan bu kütüphanede, çok çeşitli eserlerin bulunduğu açıktır⁽²²²⁾. Eserlerin farklı ülkelerden toplanmış olması, bunların çeşitli kültürlerle ve kanunlara ait olduğunu göstermektedir. Kenyon ne kurucusunun amacı ve ne de Aristoteles'in Lykaion'un dan alınan örneğin; bu kütüphanenin kitap toplama faaliyetlerini sınırlayamadığını ve burası için her çeşit kitap toplandığını belirtmektedir⁽²²³⁾.

Kütüphane farklı dillere ait eserler ihtiva etmekteydi. Fakat Yunanca eserler büyük yekün tutmakta idi⁽²²⁴⁾. Homer'den Kallimahhos'a kadar çeşitli dillere ait kopyeler mevcuttu. Örneğin Manetho'nun Mısır Tarihi, Beres-sos'un Babil Tarihi gibi, başka medeniyetlere ait eserler⁽²²⁵⁾. C. Wendel, Mısır Babil, Fenike İbrani, Arami eserlerinin Yunancalarının da kütüphanede yer alabileceğini belirtmektedir⁽²²⁶⁾. İskender'in doğuya yaptığı seferler sonucunda Yunan Mekodonya kültürü ile yerli doğu halkalarının kültürleri kaynaşmıştı. Kaynaşmanın bir neticesi olarak Kalde, Baktiira ve Asya ülkelerinin tarihleri bulunmakta feth edilen ülkelerin tarihleri bulunmakta, feth edilen ülkelerin bilginlerine ait eserler kütüphaneye geterilmekteydi⁽²²⁷⁾.

Kütüphane de şiir konusunda Philetas, Kallimakhos'un, Lykophron'un, Apollanois'in, Eupherion'un, Teokritos'un, Bion ve Mosehus'un eserleri bulunmaktaydı. Ayrıca bilginlerden Eratasthenes'in, Euklerdes'in Arkhimedes, Liaonon'un ve Nikeali Hipparkhos'un eserleri de yer almaktaydı⁽²²⁸⁾.

Bütün bunlar bize İskenderiye Kütüphanesinde, tıp, filoloji, matematik, biyoloji, fizik gibi çeşitli bilim dalına ait eserlerin bulunduğunu göstermektedir.

Kütüphanede ki mevcut kitapların sayısına gelince, bu konu da antik kaynaklarda farklı rakamlar verilmektedir⁽²²⁹⁾. Buna bağlı olarak modern yazarların verdiği rakamlarda değişmektedir⁽²³⁰⁾. Fakat kütüphanede azımsanmayacak kadar kitap mevcut olduğu konusun da hemen hemen bütün yazarlar hem fikirdirler.

Sonuç olarak yazarların verdiği bilgiden hareketle kütüphanede, 200.000 ile 700.000 arasında kitap bulunduğu, fakat 700.000 rakamının biraz abartmalı olduğu söylenebilir⁽²³¹⁾.

(222) Yıldız, s. 96.

(223) Yıldız, s. 101-102.

(224) Johnson, s. 50; Ünver, s. 790.

(225) Dunalp, s. 22.

(226) Yıldız, s. 101.

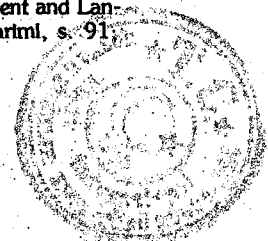
(227) Parsons, s. 196-203.

(228) Parsons, s. 184-189.

(229) Seneca, İskenderiye Kütüphanesindeki kitap sayısını 40.000 cilt olarak vermektedir. M.S.I.yüzyılda yaşamış olan Josephus'a göre kütüphanenin 200.000 cilt kitabı bulunmaktadır. M.S. II. y.y.'da yaşayan Avlus Gellius'a göre hem dışardan toplananlar ve hem de kütüphanede kopye edilerek çoğaltılan, 700.000 kadardır. Avlus Gellius'un çağdaşı olan Dio Cossius ise kütüphanenin çok sayıda kitap içerdiğini belirtmekle yetinmektedir. M.S. IV. yüzyılda yaşayan Ammianus marcellinus'a göre de kitap sayısı 700.000 dir. (Yıldız, s. 98)

(230) Bu konu için bkz. Parsons, s. 170-171; Ünver, s. 790-791; Johnson, s. 55. Tunay, s. 26; Abdurrahman Şerif, Zubettül-Kises, 1315, b. 138; Terzioğlu, s. 429 Dunalp, s. 21; Şenalp, s.42; Kent and Lancour, s. 402; Tasvir-i Efkar, İskenderiye Kütüphanesine Dair, İstanbul-1283, s. 15; Hartml, s. 91; Özdemir, s. 36.

(231) Yıldız, s. 98.

d. Kütüphaneye Kitap Sağlama Politikası

Eskiçağ Kütüphaneleri, satınalma, bağış ve vakıf, savaş ganimeti ve müsödere yolu ile kitap temin etmekteydi. Bu yöntemlerden en fazla satınalma ve müsadere yoluyla kitap sağlanmaktaydı. Eskiçağ Kütüphanelerinden biri olan İskenderiye Kütüphanesi de bu yöntemleri kullanarak kitap toplamaktaydı. İskenderiye Kütüphanesi devletin tekelinde olduğu için, bu işlemler devlet tarafından yapılmaktaydı. Nitekim devlet, çok sayıda görevliydi. Akdeniz sahillerine göndererek müsadere ve satın alma yoluyla kitap toplatmaktaydı⁽²³²⁾. Satın alınan kitaplar, gemilerle İskenderiye limanına getirilerek, geliş yerleri ve satan kişiye ilişkin bilgiler eklenerek depolara gönderilirdi⁽²³³⁾. Ayrıca bu dönemde kitap satan dükkanlar bulunduğundan, bu yolla da kitap temin edilebiliyordu.

İskenderiye limanına gelen gemiler devlet tarafından durdurularak aranmaktaydı. Eğer el yazma kitap bulunur ise, bunlara el konurdu⁽²³⁴⁾. Bazen kitapların orijinaline el konarak, çoğaltılır ve sonunda da sahibine kopyası gönderilirdi⁽²³⁵⁾. Yine herhangi bir kişi Mısır'a kitap ihraç edeceği zaman kütüphane için kopyesini yaptırmaya mecburdu⁽²³⁶⁾. Ayrıca, Mısır'a gelen seyyahların yanındaki mevcut kitaplara devlet el koyarak bunlar alınıp kütüphaneye bırakılmaktaydı⁽²³⁷⁾.

İskenderiye Kütüphanesine kitap sağlama politikasında devlet meşru ve gayrimeşru yolları denemekte tereddüt etmeyip yoğun bir çaba harcamıştır. Bunun sonucunda da evrensel bir nitelik kazanarak, çağının en büyük koleksiyonuna sahip olmuştur.

(232) Yıldız, s. 95.

(233) Hessel, s. 1.

(234) Hessel, s.1; Dunalp, s.21; Johnson, s.53.

(235) Yıldız, s. 95; Hessel, s. 1.

(236) Ünver, s. 795.

(237) Terzioğlu, s. 429.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN TARİHİ GELİŞİMİ İÇERİSİNDE TAHRİBİ

I. HRİSTYANLIĞIN ROMANIN RESMİ DEVLET DİNİ OLUŞUNDAN ÖNCEKİ DÖNEMDE KÜTÜPHANENİN MARUZ KALDIĞI TAHRİPLER

İskenderiye Kütüphanesi'nin kültürel gelişimine yazık ki ebedi olmamıştır. Zira IV. Ptolemy'nin hükümdarlığı ile birlikte, bu gelişme son bulurken, VI. Ptolemy'den sonra Mısır hızlı bir çöküşün içerisine girmişti. VIII. Ptolemy ise ilmi ve tahsili sevmesine rağmen krallığı döneminde Musaion ve kütüphaneye gereken önemi vermemişti⁽²³⁸⁾.

M.Ö. 88 yılındaki iç savaş ülkeyi böldüğü gibi, İskenderiye şehrinde büyük yıkıma uğramıştı⁽²³⁹⁾. Bu olayların neticesinde ise Athenaeus'unda belirttiği gibi, İskenderiye Kütüphanesinde görev yapan ilim adamları öğrencilerin ve diğer görevlilerin burayı terk ederek başka yerlere gitmeleri, kütüphaneye çok büyük bir darbe vurmuştu⁽²⁴⁰⁾.

Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin Roma İmparatorlarının yaptıkları savaşlar sırasında Hristyanlığın Roma'nın resmi dini haline gelmesiyle birlikte, putperestlik yapılan dini mücadelelerde önemli tahriplere uğradığı gözlenmişti. İşte bütün bu olaylar, kütüphanenin zamanla, tarihin pekçok kıymetli eseri gibi önemini yitirmesine ve ortadan kalkmasına sebep olmuştur.

Şimdi Hristyanlık öncesi meydana gelen bu tahripleri kronolojik sıra içerisinde ele alalım.

1. Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Caesar Dönemindeki Tahribi

Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Roma İmparatorları Caesar, Traianus, Aurelianus ve Diacletianus dönemlerinde Mısır'da yapılan savaşlar esnasında tahrip olduğu bugün bilinen bir gerçektir. Zira Roma imparatoru olan Caesar'ın en büyük hedefi, Mısır'ı Roma Devletinin topraklarına katmaktır. Bunun için Mısır'da meydana gelen taht kavgasını bir fırsat olarak görmüştür⁽²⁴¹⁾. Nitekim Caesar, M.Ö. 48 yılında Pompeius'u Pharatos'ta yendikten sonra Asia eyaletine gitmişti. M.Ö. 55'de Mısır'dan kovulan kral Ptolemaios XIII Auletes, Pompeius'un yardımı ile Mısır tahtını tekrar elde etmişti. Onun oğlu Ptolemaios XIV ile kardeşi Kieopatra VII, Pompeius'un Mısır'a geldiği sırada başta bulunuyordu ve taht kavgası yapıyorlardı. Ptolemaios XIV'ün kendisine yardım edeceğini sanan Pompeius, tam aksine Cea-

(238) Johnson, s. 55-56; Dunalp, s.25.

(239) Johnson, s. 55-56.

(240) Johnson, s. 55-56.

(241) Yıldız, s. 81.

sar'ın daha kuvvetli olması nedeniyle Mısır'a girememiş ve öldürülmüştü⁽²⁴²⁾. Pompeius'dan kısa bir müddet sonra, Caesar küçük bir donanma ile İskenderiye şehrine girmişti.

Caesar ile Kleopatra kendi menfaatları icabı, karşılıklı ilişki kurarak birlikte mücadele veriyorlardı. Fakat İskenderiye halkı bundan memnun kalmayarak Caesar ve Kleopatra'ya karşı cephe almışlardı. İskenderiye kuvvetleri saray ve yakın çevredeki Roma kuvvetlerini kuşatarak mücadeleye girişmişlerdi. Caesar'ın ordusu, Mısır kuvvetlerine nazaran daha güçsüz olmasına ve dışarıyla bağlantıyı sadece deniz yoluyla sağlanmasına rağmen, yardımcı kuvvetler sayesinde savaştan galip çıkarak, İskenderiye'yi teslim almıştı⁽²⁴³⁾.

M.Ö. 47 yılında meydana gelen İskenderiye savaşından birçok yazar bahsetmesine rağmen bu esnada Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin uğradığı tahribattan söz etmemiş olmaları⁽²⁴⁴⁾, yakıldığı gerçeğini savunan antik yazarların görüşlerini zayıflatmamıştır. Nitekim kütüphanenin Caesar döneminde yakıldığından ilk bahseden kişi, M.Ö. 4-M.S. 65 yılları arasında yaşamış olan Seneca'dır⁽²⁴⁵⁾. Seneca, konuyla ilgili olarak iki önemli nokta üzerinde durmuştur. Bunlardan biri, Büyük İskenderiye Kütüphanesinin bilgi dünyası ve zenginlik anıtı olduğu diğeri ise 40.000 kitabın yakıldığıdır. Hatta Seneca, yakılan kitap sayısının 700.000 olup, bunun 40.000'inin kaliteli kitaplardan meydana geldiğini vurgulamaktadır⁽²⁴⁶⁾. Daha sonra Plutarkhos, Aulus Gellius, Cassius Dio, Ammianus Marcellinus ve Orasius gibi antik yazarlar da kütüphanenin yakılması konusunda aynı görüşleri paylaşmışlardır⁽²⁴⁷⁾.

Antik yazarların bu görüşünü, çok sayıdaki modern yazar da desteklemektedir⁽²⁴⁸⁾. Bununla birlikte bu görüşün aksini düşünen modern yazarlar

(242) Yıldız, s. 81.

(243) Yıldız, s. 81.

(244) Bu konuda ilk otorite olarak Caesar'ı görmekteyiz. Nitekim Caesar "İç Savaşlar" adlı kitabında, İskenderiye savaşından bahsederken İskenderiye Ordusunun komutanı olan Achilles'in yemibin asker ve yirmi bin de atının olduğunu belirtir. Ayrıca eserinde, Achilles'in kuvvetlerinin sarayı işgal ettiklerinden ve savaşın daha çok sokaklarda en şiddetlisinin ise limanda olduğundan, sokak çatışmalarında yenen ve yenilen tarafın belli olmadığından bahsetmektedir. Yalnız limandaki savaşta İskenderiye kuvvetlerinin donanmalarının ateşe verildiğini, böylece gemileri yakıldığını belirtmektedir. Fakat Ceasar, kitap ve kütüphanelerin yakılması olayından hiç bahsetmemektedir.

Ceasar'ın arkadaşı olan Hirtius ise, "İskenderiye Savaşı" adlı eserinde savaş hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Verdiği bilgide İskenderiye şehrinin taştan yapılmış olmasından dolayı yakılmasının mümkün olamayacağını belirtmiş, ancak musaron'un veya kütüphanenin tahribinden bahsetmemiştir.

M.Ö. 106-143 yılları arasında yaşamış ve Ceasar'ın en büyük rakibi olan Cicero, Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılması konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. M.Ö. 59-M.S.17 yılları arasında yaşamış olan Titus Livius yüz kırk kitap yazmış olup, 140 kitabı "Roma'nın Tarihi" ismini taşımaktadır. Kitap, Roma'nın anıtsal hikayesi olup Augustus'un doğumundan Drusus'un ölümüne kadar (M.Ö. 9) olan dönemi anlatmaktadır. Livius'un 112. kitabı ise, Pompey'in Mısır'a kaçışı ile ilgili olayları ve Ceasar'ın İskenderiye'deki kısa ziyaretinden bahsetmektedir. Fakat ne yazık ki bu kitabın kayıp olması, büyük bir şanssızlıktır. Çünkü bu eser, o dönemi ve İskenderiye Savaşının yol açtığı tahripleri en doğru şekilde açığa çıkartabilecektir.

Ceasar'ın İskenderiye'yi aldıktan yirmi iki yıl sonra, burayı ziyaret eden ve M.Ö. 64-M.S. 19 yılları arasında yaşamış olan ünlü Yunan coğrafyacı Strabon İskenderiye şehrinin ve kütüphanesinin tasvir etmiş fakat Ceasar tarafından tahrip edilmesinden bahsetmemiştir.

M. S. 39-65 yılları arasında yaşamış olan Lucan, son kitabında Ceasar'ın İskenderiye'deki savaşından, gemileri ateşe vermesinden ateşin limana yakın evlere sıçrayarak etrafa yayıldığından bahsetmekte. Fakat kütüphanenin yakılmasından söz etmemektedir.

M.S. 70-160 yılları arasında yaşamış olan Suetonius ve M. S. 95-165 yıllarında yaşayan İskenderiyeli Appalan, kütüphanenin tahribi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedirler (Parsons; s. 288-299).

(245) Parsons, s. 293; Yıldız, s. 81.

(246) Parsons, s. 293.

(247) Parsons, s. 295-305.

(248) Bu yazarlar arasında Gibbon, Samuel Sharpe, George Long, Pauly Wissowa, Mammesen, Nelbuhr, William Badhom Donne, Seyffert's Dictionary, Susenihl Darembury, Saglio Paul Graindar v.s. gibi kişileri sıralayabiliriz (Parsons; s. 300-311).

da bulunmaktadır⁽²⁴⁹⁾.

Gerek antik yazarların ve gerekse modern yazarların vermiş olduğu bilgiler doğrultusunda bir sonuç çıkartmak gerekirse, öncelikle göze çarpan üç önemli ihtimal üzerinde durulması gerekir. Bunlardan birincisi, İskenderiye Kütüphanesi'nin limandan yayılan ateşle tamamen yanmış olması, ikincisi kütüphanenin sadece bir kısmının yanmış olması, üçüncü ihtimal ise, Roma'ya götürülmek üzere limanda bekletilen kitapların yanmış olabileceğidir⁽²⁵⁰⁾. Saydığımız bu üç ihtimal incelendiğinde, İskenderiye Kütüphanesi limana yakın olmadığından, yangından büyük oranda etkilenmediği, zira Musaion'un daha sonraki dönemlerde ayakta olduğu biliniyor. Fakat Brucheion Mahallesi'ne yangının sıçramış olabileceği ve bunda da kütüphanenin kısmen de olsa zarar görebileceği veya limanda bekletilen kitapların yanmış olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kısacası, İskenderiye Kütüphanesi Roma İmparatoru Caesar dönemine kadar önemini korumuştur. Fakat, İskenderiye Savaşında zarar görerek tamamen olmasa da, büyük oranda önemini yitirmiştir⁽²⁵¹⁾. Bu tarihten sonra Musaion'dan sadece bilimsel araştırma merkezi olarak söz edilmiştir. Kesin bir şey söyleyemsek de, Musaion'a bağlı olan kütüphane, bütün teşkilatı ile Serapeion Tapınağının yapı kompleksi içine taşınmış ve bu nedenle Serapeion Kütüphanesinden Musaion olarak bir süre söz edilmiş olduğu Yine Musaion'a bağlı olan İskenderiye Kütüphanesi'nin ortadan kalktığını düşünecek olursak, imparatorluk devresinde bilim merkezi olarak Musaion ve kütüphane olarak da Serapeion kütüphanesi bulunuyordu denilebilir⁽²⁵²⁾.

2. Traianus Döneminde Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Maruz Kaldığı Tahribat

İskenderiye Şehri'nin kuruluşu esnasında, burada yoğun bir Yahudi nüfusu bulunmaktaydı. Zira Kudüs'de uğradıkları zulumden ve kölelikten kaçan çok sayıda Yahudi İskenderiye şehrine gelmişti. Şehirdeki Yahudiler azınlık olup, idarecileri bulunmaktaydı. Bunlar Yunanca konuştukları gibi, dini kitaplarını da bu dile çevirtmişlerdi⁽²⁵³⁾. Bütün bunlara rağmen Makedonyalı Yunanlılarla anlaşamıyorlardı. Bunun sonucunda da aralarında kanlı mücadeleler başlamıştı. Nitekim imparator Traianus döneminde (M.S. 98-117)'de bu olaylar devam etmişti⁽²⁵⁴⁾. Traianus Doğu seferinde bulunduğu sırada, Yahudiler Titus zamanındaki yenilginin öcünü almak üzere, M.S. 117 yılında Cyrene'den başlayan ve çok kısa zamanda Kıbrıs ve Mezopotamya'yı da içine alan bir isyan başlatarak geniş bir alana yayılmışlardı⁽²⁵⁵⁾. Ro-

(249) J. P. Mahaffy, Charles Merivale James anthony Froude George Melville Boling, J.B. Bruy, Sir Paul Harvey, Will Durant, John JWilliam White, Sir John Edwin Sandays (Porsons; s. 319).

(250) Yıldız; s. 82.

(251) Şenalp, s. 42; Johnson, s. 56; Özdemir, s. 36; Abbas Mahmud el-İkād, Amr İbnü'l As, Basım Yeri ve Tarihi Yok, s. 103; Ünver, s. 792; Batlar, s. 354; Terzioğlu, s. 430; Hunke, s. 254; Mehmet Mansur, İskenderiye Kütüphanesine Dair, Tasvir-i Efkar, İstanbul, s. 1283, s. 13; Dunalp, s. 23; Seyid Ali Emir, Musevî Tarihi İslam, İstanbul-1329, s. 44; Ana Britanica Ansiklopedisi, s. 18.

(252) Yıldız; s. 83.

(253) Parsons; s. 320.

(254) Oktay Akşit; Roma İmparatorluk Tarihi, İstanbul-1985, s. 190.

(255) Akşit; s. 190.

malılar ve Grekler'den nefret eden Yahudiler, bu isyan sırasında büyük bir katliama girişmişlerdir. Bu olaylar kısa zamanda Mısır'a da sıçramış⁽²⁵⁶⁾.

Traianus Mezopotamya'daki isyanı, Lusius Quiteus'u göndererek bastırmıştı. Fakat Mısır'daki isyan devam ediyordu. Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin bu isyan sırasında zarar görüp görmediği konusuna gelince kesin delillere sahip değiliz. Yalnız şehrin büyük zarar gördüğü fikrinden hareketle, kütüphanesinde zarar görmüş olabileceği düşünülmektedir. Zira Traianus'dan sonra bir yüzyıl boyunca kaynaklarda, bu kütüphane hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmaktadır. Ama kütüphanenin, parlak olmasa da varlığını sürdürdüğü sanılmaktadır⁽²⁵⁷⁾.

Büyük İskenderiye Kütüphanesinin imparator Caracalla zamanındaki şiddet hareketlerinden zarar gördüğü, ayrıca kütüphanede çalışan bilginlerin maaşını kaldıraak buranın vakıflarına el koyması neticesinde ise, İskenderiye şehrinin ve bilim merkezinin sönmeğe yüz tutmuş olduğu bugün kabul edilen yaygın bir görüştür⁽²⁵⁹⁾.

3. Domitius Aurelianus Döneminde İskenderiye Kütüphanesinin Tahribe Uğraması

M.S. 270-275 yılları arasında imparatorluk yapmış olan Aurelionus, Caesar'dan sonra, Roma'nın en iyi askeri olduğu gibi, aynı zamanda da devlet bütünlüğünü sağlayan iyi bir yöneticisiydi⁽²⁵⁹⁾.

Roma İmparatoru Aurelianus ile Palmyra kraliçesi Zenobia arasında kanlı mücadelelerin yapılmış olduğu bilinmektedir. Zira Palmyra kraliçesi Zenobia M.S. 271 veya 272 yılı başlarında Mısır'ı zaptederek, İskenderiye'ye gelmişti. Aurelionus ise Mısır'ı Zenobia dan geri almak için harekete geçmişti. İşte Zenobia ve Aurelianus arsında yapılan bu mücadele esnasında, İskenderiye Kütüphanesi'nin zarar gördüğünü söylememiz mümkün olmaktadır⁽²⁶⁰⁾.

Ayrıca, bu olaylardan bir yüz yıl sonra İskenderiye şehrini ziyaret eden, Antakyalı safist Apthionius'un, Büyük İskenderiye Kütüphanesinden bahsetmemesi tahribe uğradığını başka delildir⁽²⁶¹⁾.

4. Diocletianus Döneminde Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Uğradığı Tahrip

Diocletianus'un tahta çıkışı, Roma imparatorluk tarihinde önemli bir devri ifade etmektedir. Çünkü, imparatorluğu gerçek ve mutlak bir asiatik monarşi karakteri vermişti⁽²⁶²⁾. Diocletianus'dan itibaren, Romalılar için Cumhuriyet idare şekli artık ebediyen sona ererek, Augustus'un kendisine pratikte sonsuz kudret sağlamış olan ve kendisinden sonra gelenler tarafından bazen büyük bir azim bazen gevşeklikle takip edilmiş olan politikanın bütün mas-

(256) Akşit, s. 190.

(257) Yıldız, s. 84.

(258) Terzioğlu, s. 430.

(259) Parsons, s. 335; Akşit, s. 446.

(260) T. J. Haarhoff Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Zenobia tarafından tahrip edilmiş olabileceğini söylediği gibi diğer yazarlardan K. Dzatzko, John Sandys A.J. Butler ve Parsons'da kütüphanenin zarar gördüğü şeklini götüş bildirmektedirler (Yıldız, s. 84; Parsons, s. 339, 41-42)

(261) Parsons, s. 341-42.

(262) Akşit, s. 487.

kelerini bir tarafa bırakmış⁽²⁶³⁾.

İmparator Diocletionus, Mısır, Libya, Arabia ve Bithynia ile Doğu'yu kendi idaresi altında tutarken, İlyricum ve Asia'nın batı kısmını Galerius'un muhafazasına, Roma, İtalya, Sicilya, Afrika ve İspanya'nın idaresini ise Maximianus'a vermişti. Gallia ve Britanya'ya da Constantius'u tayin etmişti⁽²⁶⁴⁾. Yalnız Diocletianus bunların hepsini aynı şekilde hükmü altında bulunduruordu.

Diocletianus'un saltanatı sırasında Mısır'ın bir düzenlemeye ihtiyacı vardı. Çünkü, burada altın da daha çok ekonomik sebeplerin yattığı isyanlar kendisini göstermekteydi⁽²⁶⁵⁾. İskenderiye'de Achilles adındaki bir şahıs, kendi başına hareket ederek Domitius Domitianus adını taşıyan sikkeler bastırarak, Diocletianus'un çıkardığı meskukata bir kesinti vermişti. Her ne kadar Diocletionus bu duruma bir son vermek ve İskenderiyelileri hoşnut etmek için, İskenderiye tipinde paralar bastırmış ise de, isyanların çıkmasına engel olamamıştı ve 293'den 296'ye kadar fiili isyan hareketleri yaşanmış⁽²⁶⁶⁾.

İmparator Diocletionus döneminde meydana gelen bu tür isyanların bastırılması sırasında İskenderiye şehrinin ve kütüphanesinin tahrip edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır⁽²⁶⁷⁾. Aurellionus'un M.S. 272'de şehri zapt etmesi ile, Diocletionus'un zabtı (M.S. 296) arasında sadece 24 yıl gibi kısa bir zaman dilimi geçmişti. İşte bu, şehrin ve kütüphanenin üst üste olduğu bu darbeler neticesinde büyük zarar gördüğüne bir delildir. Yalnız, Diocletionus döneminde, İskenderiye Kütüphanesi'nde kitapların mevcut olduğunu da belirtmek gerekir⁽²⁶⁸⁾ Çünkü kütüphane daha sonraki dönemlerde sönük te olsa varlığını sürdürmüştür.

II. HRİSTYANLIĞIN ROMANIN RESMİ DEVLET DİNİ OLUŞUNDAN SONRA KÜTÜPHANENİN MARUZ KALDIĞI TAHRİPLER

Roma İmparatorluk topraklarında, putperestliğin yoğun şekilde yaşandığı merkezlerin başında İskenderiye gelmekteydi⁽²⁶⁹⁾.

İskenderiye - şehrinde bulunan, Büyük Kütüphane, putperestlik kültürünün en büyük temsilcisiydi. Çünkü burada verilen eğitim putperestlik doğrultusunda olduğu gibi bünyesinde de bu dine ait eserler barındırmaktaydı. Putperestlik ilme açık bir din olduğundan, önemli eserler vücuda getirmiştir. Zaten İskenderiye Kütüphanesi kurulurken, putperestliğin ve dolayısıyla da bu dine ait değerlerin yayılması hedefi benimsenmişti. Hristyanların Roma Devleti'nde yayılmaya başlaması ile birlikte, Büyük İskenderiye Kütüphanesinin mahiyetinde de bazı değişiklikler yaşanmıştı. Çünkü Hristyanlık, gerek putperestliğe ve gerekirse ilme karşı hiç de hoş görülmedi⁽²⁷⁰⁾.

(263) Akşit, s. 487.

(264) Akşit, s. 495-96.

(265) Akşit, s. 499.

(266) Akşit, s. 499.

(267) Johnson, s. 56.

(268) Parsons, s. 342; Yıldız, s. 85; Ünver, s. 792.

(269) Parsons, s. 345.

(270) Adıvar, s. 70-71.

Hristyanlığın Roma'nın resmi dini haline gelmesinden sonra ise, İskenderiye Kütüphanesinin, putperestlik vasfının ortadan kaldırılması amacı hedeflenmişti. Bunun neticesinde, Hristyanlık ve Putperestlik arasında yapılan kanlı mücadelede, Büyük kütüphanede nasibini alarak, tahrip hareketlerine maruz kalmıştı.

1. Hristyanlığın Antik Devre Karşı Aldığı Tavır

Hristyanlık, dini hayatı, Ahirette esenlik hazırlamak için bir araç olarak görüyordu⁽²⁷¹⁾. Bu dönemde elbette ki, Hristyanlığın bilime açık olması beklenmezdi. Gerçekten de, o dönemde kilise babaları, okuma ve öğrenmeyi te-kellerinde bulundurdıkları halde hemen hemen hiç bilimle uğraşmıyorlardı. Bilakis, Hristyan düşüncesi bilime adeta düşman olmuştu⁽²⁷²⁾.

Hristyanlığın en önemli iki noktası Tanrının bütün varlıklar dışında ilham olması ve öteki varlıkların ise yoktan var edilmesidir. Özellikle yoktan var edil-mek kuralı bilim ve din kavgası konusu olmuştu⁽²⁷³⁾.

Hristyanlığın din anlayışı insan Yunan zihniyetinden tamamen farklı ken-di varlığına uygun hedeflere yönelmektedir⁽²⁷⁴⁾. Bu anlayışa göre insanı akıl tenvir edemez. Vahyedilmiş bir dinin akideleri yerine, tabiat araştırmalarıyla bu araştırmaların neticelerine tevvecüh akli melekleri boş yere harcamak on-ları kötüye kullanmak demektir⁽²⁷⁵⁾. Bütün bunlardan hareketle, Hristyanlık din dışı çalışmalara soğuk bakarak, bunlara pogan⁽²⁷⁶⁾ işi sayıyordu⁽²⁷⁷⁾. İlme karşı alınan bu olumsuz tavırlar, Hristyanlığın yayılmasına paralel olarak her geçen gün artmaktaydı⁽²⁷⁸⁾.

Hristyan teolog ve rahiplerin putlara tapılan "Antik" devirlerdeki bilgiye karşı duydukları nefret "Eski Kültür"ün geriye kalan kıvılcımlarını da söndürmekteydi⁽²⁷⁹⁾.

Nitekim Hristyanlar, Antik Medeniyet ile Elen Medeniyetini ortadan kaldırarak, insanlığın onunla olan ilişkisini sona erdirmeyi hedeflemişlerdi⁽²⁸⁰⁾. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için de, her türlü şiddet hareketini yap-maktan çekinmemişlerdir⁽²⁸¹⁾. Hristyanlığın Putperest kültüre karşı mücadelesi uzun zaman devam etmiştir. Sonuçta, Putperestliğe ait kültürel değerler yok edildiği gibi, geriye kalan kısımları da Hristyanlığa uydurul-muştur⁽²⁸²⁾.

(271) Adıvar, s. 70.

(272) Yıldırım, s. 82; Adıvar, s. 70.

(273) Adıvar, s. 71.

(274) Hunke, s. 253.

(275) Hunke, s. 253.

(276) Pagan; Putperest

(277) Yıldırım, s. 82.

(278) Yıldırım, s. 83.

(279) Hunke, s. 250.

(280) Hunke, s. 263-64.

(281) Yıldırım, s. 83.

(282) Ömer Ebunn Nasır, Ömer İbnü'l-Hattab, Basım Yeri ve Tarihi Yok.

2. Büyük Theodosius ve Putperestliğin Kaynağı Olarak Görülen Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Tahribi

Hristyanlığın, Roma Devleti'nin resmi dini haline gelmesinden sonra; devletin bilim ve putperestlik ile kıyasıya mücadeleye giriştiği yerlerden birisi de İskenderiye şehriydi⁽²⁸³⁾. Zira bu şehir putperestliğin önemli temsilciliğini yapan Büyük kütüphaneyi bünyesinde barındırmaktaydı. Bu sebepten dolayı mücadelede en büyük zararı Serapeion Tapınağı ve Kütüphanesi görmüştü⁽²⁸⁴⁾.

Serapoin, büyük bir kitap koleksiyonuna sahip olduğu gibi mabedinde de ibadet yapılmaktaydı. Buradaki ibadet yüzyıllar boyunca geneldi ve daha çok kitlelere hitap etmekteydi⁽²⁸⁵⁾. Hristyanlar bir yandan hızla yayılırken, bir yandan da putperestliğe ait kalıntıları tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemişti.

Hristyanların kendi inançlarını, yaymak için putperestlere karşı aldıkları olumsuz tavırlar zamanla isyanlara ve kanlı mücadelelere yol açmıştı. İşte bu çatışmalar esnasında Putperestler, Serapeion'un coğrafi konumunun savunmaya elverişli olmasından dolayı burayı merkez olarak kullanmışlardı. Neticede çok sayıda Hristyan öldürmüşlerdi. Bunun üzerine, Hristyanlar büyük bir ayaklanma faaliyetine girerek İskenderiye şehrini kana boyamışlardı⁽²⁸⁶⁾. Hristyan isyancılar başlarında İskenderiye patriği Theophilus ile birlikte Serapeion mabedine doğru harekete geçmişlerdi. İmparator Theodosius'un putperest tapınaklarını kapatması konusunda çıkarttığı fermanla da aldıkları cesaretle M.S. 391'de Serapeion Tapınağı ve kütüphanesini büyük tahribata uğratmışlardı. Bu olayda en büyük rolü ise Patrik Theophilus oynamıştır⁽²⁸⁷⁾.

Serapeion Kütüphanesi ve Tapınağının M.Ö. 391'deki isyan neticesinde tahrip olduğu bir gerçektir. Zira putperestliğin Hristyanlığa karşı tek kalesi olan Serapeion Kütüphanesi'nin M.S. 414 yılları civarında ayakta durmadığını bir Hristyan yazar olan Orosios'dan öğrenmekteyiz⁽²⁸⁸⁾.

Sonuç olarak, Hristyanlığın yayılması esnasında, Putperestliğe karşı Mısır'da verilen mücadelede ne kadar mabet heykel ve dini eser varsa hepsi yakılırken Serapeion Kütüphanesi'nde bunlar arasında yer alarak zarar gördüğünü söyleyebiliriz. Ayrıca tahripde tamamen yok edemedikleri kütüphaneyi daha sonra Christianic bir kimlik kazandırmak amacıyla imparator Theodosios'un girişimleriyle de bulunarak buraya yeni dini kitapların yerleştirdiğini de belirtmemiz gerekir. Zira daha sonraki yıllarda ortaya çıkan Hristyanlar arasındaki meshep çatışmalarında mevcut kitaplarıyla büyük rol oynayan İskenderiye Kütüphanesi'ndeki eserlerin yakılması emrini 455 yılında imparator Marcion tarafından verildiğini görüyoruz. Böylece Mısır'da sükunet sağlanırken kütüphanede en büyük ve en son tahribini yaşayarak, tarih sahnesinden silinmiştir⁽²⁸⁹⁾.

(283) Adivar, s. 71.

(284) Terzioğlu, s. 431

(285) Parsons, s. 353.

(286) Ferit Botlar, Fethül'Arab el-Mısır, Kahire 1933, s. 352; Parsons, s. 355.

(287) Johnson, s. 56; Şenalp, s. 4; Adivar, s. 71; Hunke, s. 254; Abbas Mahmud el-İkād Amr İbnü'l As, s. 5; Dunalp, s. 24; Yıldız, s. 86.

(288) Yıldız, s. 86.

(289) Mehmet Çelik, Süryani Kilisesi Tarihi C.I, İstanbul-1987, s. 202

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ÖMER VE BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİ

Büyük İskenderiye Kütüphanesi, ile Hz. Ömer arasında gerçekte herhangi bir bağlantı olmadığı halde, ilk olarak XIII. yüzyıl kaynaklarında, bu ikisi arasında, bir ilişki kurulmaktadır. Kurulan bu ilişki ise Hz. Ömer'in 642 yılında İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılması emrini verdiği şeklindedir. Fakat ne yazık ki, Müslümanların İskenderiye'yi 642'de feth ettikleri zaman, tıp tarihçisi Brunn'un da belirttiği gibi, orada bulunan eserleri tahrip etmek yerine, buldukları eski antik ilmi kendileri için benimsemeye çalıştıkları göz ardı edilmektedir⁽²⁹⁰⁾. Ayrıca, Hz. Ömer'in İskenderiye'yi fethinden asırlar önce, Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin birkaç kez önemli tahriplere uğramış olduğunu, en büyük ve en son tahribi ise, Müslümanların fethinden yaklaşık bir buçuk asır yıl önce gördüğünü biliyoruz.

Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlara gelinceye kadar, Romalılar döneminde birkaç kez tahrip edildiğinden, Hz. Ömer döneminde, böyle bir olayın yaşanmadığı gerçeği bugün kanıtlanmış durumdadır⁽²⁹¹⁾. Nitekim Müslümanlar tarafından yakıldığından bahseden rivayetlerin tahlili ileri kısımlarda yapılarak bunların sadece bir hurafe olduğu ve gerçekte alakasının olmadığı gözler önüne serilecektir.

I. BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN HZ. ÖMER TARAFINDAN YAKTIRILDIĞI İDDIALARI

Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer döneminde yakıtıldığı şeklindeki iddialar, İskenderiye'nin fethinden yaklaşık olarak altı asır sonra ortaya atılmıştır. Arada geçen bu altı asırlık zaman içerisinde ise, bir çok kaynakta Mısır ve İskenderiye'nin fethinden bahsedildiği halde, kütüphaneden veya tahribinden söz edilmemiştir⁽²⁹²⁾. Bu ise Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer döneminde yakıldığına dair ileri sürülen iddiaların güvenilirliğini yok etmektedir.

Kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakıtıldığı şeklinde ileri sürülen iddiaları en eski kaynaklardan başlayarak ele alalım.

1. Eski Kaynaklardaki İddialar

Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin, Hz. Ömer döneminde yakıtıldığı şeklindeki iddialar daha önce de belirttiğimiz gibi XIII. yüzyılda ileri sürülmüştür. Bu çağda ileri sürülen rivayetlerin hepsi aynı olup, adeta tek bir kaleminden çıkmış gibidir. Bunun sebebi ise, bir kişiden alınan bu rivayetin daha sonradan bir kaç yazarlar tarafından olduğu gibi kullanılmasıdır.

Eski kaynaklardaki iddialara baktığımız zaman çağın efsanevi özelliklerini

(290) Terzioğlu, s. 432.

(291) Hilmi Ziya Ülken, İslam Felsefesi Kaynakları ve Testirleri Ankara- 1967, s. 13-14; Battar, s. 366; Adıvar, s. 75; Yıldız, s. 88.

(292) Battar, 348-351.

taşıdığını görmekteyiz. Mesela, rivayette belirttiği şekliyle İskenderiye Kütüphanesi'ndeki kitapların altı ay müddetince hamamların ısıtılmasında kullanılması. Eski kaynaklardaki iddialarda göze çarpan bir diğer husus ise, Müslümanların Kur'an dışındaki başka kitapları tanımyarak, bunları İslamiyet'in gelişimi için tehlikeli buldukları fikrini vurgulanmasıdır Kütüphanenin, Müslümanlar tarafından yakıldığına dair ileri sürülen rivayetlerin yer aldıkları eski kaynakları incelediğinde, iddialar daha ayrıntılı bir şekilde görmüş olacaktır.

a. Abdüllatif b. Yusuf b. Muhammed b. Ali el-Bağdadi'nin Vermiş Olduğu Bilgiler

1162. senesinde Bağdat'da doğan Abu Muhammed Abdüllatif⁽²⁹³⁾ meşhur İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılması konusunda bilgi veren ilk kaynaklardır. Abd el-Latif Bağdadi'nin verdiği bilgi ise şu şekildedir: "Amud Suvarî'nin etrafında bu dileklerden işe yarar bir takım kalıntı dahi gördüm ki, bunların bazıları sağlam, bazıları kırık idi. Bu direklerin duruşu ve halleri gösteriyordu ki, üzerinde vaktiyle tavan vardır. Bu direkler tavanı taşırdı. Amd Süvari üzerinde bir kubbe mevcut idi ve bu amüde istinad ederdi. Bu mahallin Arostoteles'in ve kendisinden sonra fırkasının ilim ve fen riyye tesis olduğunu zaman inşa edilen Dar'ul-Ulum olduğunu zannediyordum. Hz. Ömer'in izni ile Amr b el-As'ın yakığı kütüphane işte bunun içinde idi⁽²⁹⁴⁾

b. İbn el-Kıftî'nin Vermiş Olduğu Bilgi

İbn el-Kıftî⁽²⁹⁵⁾ Teracim'ül-Hükema adlı eserinde bu konu hakkında şunları söylemektedir: "Nahivci Yahya (Gramerci John) Amr b. el-As tarafından Mısır ve İskenderiye fetholunduğunda zamana kadar yaşamış idi. Bu memleketler, İslamlar tarafından feth edildikten sonra Yuhanna'nın ilim ve irfanındaki mevkiini, itikadını Hristyanlar ile vukubulan sergüzeştini bildiğinden kendisine bir mevki-i mümtaz tahsis etti. Yahya'nın tesisin hükümsüz kılınması ve alemin sona ermesi hakkındaki mütalaasını dinleyerek beğendiği gibi Araplarca o ana kadar bilinmeyen mantiki kıyaslar ile hikmetli sözlerine de meftum oldu. Amr b. el-As akıllı söz anlar, fikir sahibi selim bir

(293) Abdüllatif Bağdadi asıl adı Muvaffakeddin Ebu Muhammet bin Yusuf İbni-ul Labbad diye de anılır (d. 1162-1231) Arap düşündürü olan Bağdadi, ilköğüş kuşuculuğunu yeni bir yorumdan geçterek İslam felsefesine uygulamış, İslam düşüncesinde eleştiri çağını açmıştır. Bağdat'da öğrenim gördü. Hadis, fıkıh, kelim, sarf ve nahiv okudu. İlköğüş ve İslam filozoflarının yapıtlarını inceleyerek felsefe çalışmalarına başladı. Suriye ve Mısır'da araştırmalarda bulunduktan sonra Anadolu'ya giderek çalışmalarını Erzincan'da Mengücek Beyi II. Aleaddin Davudşah'ın sarayında sürdürdü. Abdüllatif Bağdadi sorunların çözümünde mantık ilkelerinin eğernemliğine karşı kuşucu bir ulaştırma konusunda yeterli bulmaz. Ona göre, gerçeğe ulaşarak yöntemin kesin olması gerekir. Evren gerçek bir varlık olduğundan, varoluşu da mantığın değil, doğanın yasalarına göre, Bağdadi, yöntemi ele aldığı yapıt kanunlarına göre bölümlere ayırmak, bu bölümlerin içerdiklerini ayrıntılara varan açıklamalardan sonra eleştirmek. Kuşucu eleştiri yöntemini İslam Felsefesine uygulayan İslam düşüncesine etkili olduğu okuduğu gibi, Batılı araştırmacıların da dikkatini çekmişti (Ana Britanica, C. I, İstanbul-1986, s. 31).

(294) Corci Zeydan, İslam Medeniyeti Tarihi (Çev: Zeki Megamızı), C. III, İstanbul-1976, s. 81; Yıldız, s. 88; Terzioğlu, s. 425.

(295) Abul-Hasan Ali B. Yusuf Al-Kıftî Cemaleddin lakabı ile anılır ve 1172 yılında yukarı Mısır'da doğmuştur. Genç yaşında Kahire'ye gelip orada, Arap ve İslam ilminin muhtelif şubelerini tahsil etmiş ve daha sonra babasının talin edildiki Kudüs'te devam etmiştir. Orada 15 sene kadar kaldıktan sonra, Halebe gitmiş, 10 sene münhasıran edebiyat ile meşgul olmuş ve bilahere 1213 senesinde maliye işlerinin başına getirilmiştir. 1230 senesine kadar, bu memuriyetle kaldı. 1236 tarihinde, al-Malik ol Aziz tarafından vezir tayin edildi ve ölüm yılı olan 1248 senesine kadar bu yüksek makamı muhafaza eyledi. Resmi mevkî ona kendi ilmi faaliyeti haricinde başka ilim adamlarını da faydalı olma imkânına kavuşturmuştur. Elimizde sadece Tarih ol-Hukama ismi ile tanınan eseri mevcuttur (İslam Ansiklopedisi; C.V, II, İstanbul-1988 s. 863-864)

zat idi. Yuhanna'yı yanına aldı. Onu kendisinden hiç ayırmıyordu. Bir gün Yuhanna Amr b. el-As'a derki: "İskenderiye'yi bütün gelirleri ile ele geçirdiniz. Bulduğunuz her şeye el koydunuz. Bunlardan size faidesi olanlara karışmam istemem, fakat bir şeyki size faidesi yoktur, bizim olmak lazım gelmez mi? Bu gibileri bize veriniz. Amr: Neyi istiyorsun? diye sorar. Yuhanna: Kraliyet kütüphanesinde mevcut olan ilmi kitapları arzu ediyorum. Bunlara muhafaza altına aldınız. Halbuki biz bunlara muhtacız. Sizin ise bunlarda bir faideniz yoktur cevabını verir. Amr: Bu kitapları, kim topladı? Hikayesi nedir? Diye sorar. Yuhanna kütüphanesinin tarihini şu yolda nakleder: İskenderiye hükümdarlarından Batlomyus Filadelfus (M.Ö. 285) ilim-i ve alimlere rağbet ederek, her taraftan ilmi kitaplar aradı. Toplanmasını emretti. Bunlara yerler tahsis etti. Bu sayede pek çok kitaplar toplandı. Kitaplara bakmak memuriyetini İbn-i Merre (Zemire) namıyla maruf bir adama havele etti. Bunların toplanıp getirilmesi, her ne fiyatla olursa olsun satın alınması, satan kimselere teşvikat icrası hususlarında da bir adama mezuniyyet verdi... Amr b el As, Yahya'nın bu beyanatını taktir etmekle beraber şayanı hayret bulur. Amr: Fakat Emir'ül Mü'minin Ömer b. Hattab'dan izin istemeden bu hususta hiç bir emir veremem der: Amr: Yahya tarafından vuku bulan beyanattan bahisle bu babta ne yapmak lazım geldiğini Hz. Ömer'den sorar. Bunun üzerine Hz. Ömer'den şu cevap gelir: Beyan ettiğin kitaplara gelince bunlar Kitabullah'a uygun şeyleri havi ise Kitabullah bizi onlardan müstağni kılmıştır. Allah'ın kitabına aykırı şeyler ise onlara ihtiyaç yoktur. Bunları yak Amr b. el As bu kitapları İskenderiye hamamlarına dağıtmaya başladı. O sırada İskenderiye'de bulunan hamamların miktarını belirtirken hatıramdan çıktı. Rivayete göre bu kitaplar o suretle ocaklara atılıp altı ay zarfında tüketilmiştir. Bunu işitip de hayrete düşmemek kabil değildir⁽²⁹⁶⁾.

c. Ebu'l Ferec'in Bu Konuda Verdiği Bilgiler

XIII. yüzyıl'da yaşamış olan Ebül Ferec'in⁽²⁹⁷⁾ orjinal Süryanice Tarihinde, İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılması meselesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat bundan daha sonra yazmış olduğu Arapça Muhtasar'ül Düvel adlı eserinde yukarıda İbn el-Kifti'de verilen bilginin aynısı, burada tekrarlanmıştır⁽²⁹⁸⁾. Ebül Ferec, İskenderin kurduğu şehirde, bilim ve feni geliştirdiğini ve güzelleştirdiğini belirtmiştir. Fakat İskenderiye şehrindeki bu gelişmenin, müslümanların fethine kadar devam ettiğini vurgulamıştır⁽²⁹⁹⁾.

(296) Yıldız, s. 89; Terzioğlu, s. 424.

(297) XIII yüzyılda yaşayan Ebu'l-Ferec'in babası Musevi olmasına rağmen, kendisi daha sonra Hristyan olmuştu. Ebu'l-Ferec, Hristyan meshebine büyüterek, papazlıktan, psikoposluğa yükselmiştir. Daha sonra, Yunan, İran, Arap ve Süryani tarihlerini içine alan Süryance bir eser meydana getirmiştir. Yine Arapça bir hülasa yazarak buna Muhtasar'ül Dü vel adını vermiştir (Corci Zeydan; İslam medeniyeti Tarihi, İstanbul-1976, s. 80).

(298) Terzioğlu, s. 425; Yıldız, s. 90.

(299) Yıldız, s. 90.

d. Katip Çelebi'nin Vermiş Olduğu Bilgiler

XVII. yüzyılda yaşamış olan Katip Çelebi⁽³⁰⁰⁾ İskenderiye Kütüphanesinin yakılması konusunda eseri olan Mizan'ül-Hak fi ihtiyar'ül Hak da şöyle demektedir: "Hz. Ömer, Mısır ve İskenderiye'nin fethinde binlerce kitabı yakırmıştır. Zira öyle olmasaydı halk, Allah'ın kitabını ve Tanrı elçisinin sünnetini korumaktan aciz kalıp, bu yıkılan temelleri bu derece yerleşip, pekişmezdir. İslamiyet'in ilk başlangıç yıllarında onlar bu işi gördüler.." ⁽³⁰¹⁾

2. Yakın Zamanlardaki Araştırmacıların İddiaları

Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılması meselesi öneminden dolayı, XIX yüzyıldan itibaren modern yazarlar arasında oldukça ilgi görerek, incelenmiştir. Yapılan bu araştırmalar neticesinde ise, kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakılmadığı gerçeği yoğun olarak benimsenmiştir. Fakat, bunun tam tersi olarak, olaya ön yargıyla bakım mantık süzgecinden geçirmeden, Müslümanlar tarafından yakılmıştır şeklinde de fikir bildiren yazarlar olmuştur.

Bu tür fikri benimseyen yazarlardan birisi 1861-1914 yılları arasında yaşamış olan Caci Zeydan'dır. Tarih Mısır'ül Hadis adlı eserinde, İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakılmadığı fikrini savunurken⁽³⁰²⁾, daha sonra yazmış olduğu "İslam Medeniyeti Tarihi" adlı eserinde bu görüşünü değiştirerek, Müslümanlara yakıldığını belirtmiştir. Bu görüşe ise, Ebu'l-Ferec'in "Tarih'ü Muhtasar'üd-Düvel" eserindeki bilgilerden varmıştır. Ayrıca Müslümanların Kur'an-ı Kerim dışındaki kitapların imhasına çalıştıklarını, bu yüzden de yakmış olabileceklerini savunmuştur⁽³⁰³⁾.

Corci Zeydan, Büyük Kütüphanenin, Romalılar döneminde tahrip edilmiş olduğunu inkar etmediğini, fakat bunun bir kısmının İslamiyetten evvel yanması, kalanın İslamiyetten sonra yanmasına mani teşkil etmediğini belirtmiştir⁽³⁰⁴⁾. İşte, Corci Zeydan görüldüğü gibi, Ebu'l-Ferec'in yanlış rivayetini tahlil etmeden kabul ettiği gibi, Müslümanların Kur'an dışındaki kitapları tanımadıkları gibi basit ve asılsız bir iddiayla yanlış sonuca varmıştır. Zira İslamiyetin ilme verdiği önem herkesçe bilindiğinden, bu fikrinde yanlış olduğunu kanıtlamak için başka bir delili ileri sürmeye gerek görmüyoruz.

Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakıtıldığı şeklinde iddiada bulunan yazarlardan birisi de E.A. Parsons'dır.

Parsons, görüşünü doğru göstermek için, Hz. Ömer'i fanatik bir dindar

(300) Katip Çelebi, 1609 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Enderuna dahil olup, saraydan silahdarlık zümresine mülhak müfadd bir vazife ile çırağ edilmisti. Ondört yaşına geldiği zaman, babası onu yanına almıştı. Oradaki halifelerden birinden hesap kaldelerini, ekram ve siyakat yazısını öğrenmişti. 1624 yılında Abaza İsyanını bastırmak için babası ile birlikte Terçan Seferi'ne çıktı. 1626 yılında babası ve bir ay sonrada amcasının ölmesi üzerine Diyarbakır'a gelerek bir müddet burada kalmıştı. 1628-29'da İstanbul'a gelerek Kadızade'nin derslerine devam etti. Katip Çelebi bunu kuvvetli testirinde kalmıştı. 1629-1630'da Husrev Paşa'nın matiyetinde Hemedan ve Bağdad seferine iştirak etti. Bu sefer esnasında uğradığı yerleri, sonradan Cihannüma ve Fezleke'de anlatmıştır. Katip Çelebi 1635'de Sultan Murad IV ile Revan seferine katılmıştı. 1637-38'de zengin bir akrabasının ölümünden sonra, kendisine miras kalan bir miktar paranın tütününe kitap almıştı. 1645-46'a Girit Seferi münasebetiyle haritanın nasıl yapıldığını öğrenmişti. Katip Çelebi önemli eserler yazmıştı. 1657 yılında ise vefat etmişti (İslam Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul-1988, s. 432-438).

(301) Katip Çelebi; Mizan'ül Hak fi ihtiyar'ül Hak, Cüz I, İstanbul-1306, s. 8-9.

(302) Zeydan; s. 77-78.

(303) Zeydan; s. 78-79.

(304) Zeydan; s. 80.

olarak göstermiştir. Fakat, Hz. Ömer ve diğer Müslümanların ne kadar hoş görülmesi gözü ardı etmemiştir. Nitekim Hz. Ömer'in Kudüs'ü feth ettikten sonra bizzat patrik Sophronius'a giderek teslim şartlarını görüştüğünü hiç bir şeye dokunulmaması hususunda garanti verdiği unutulmuştur. Ayrıca, E. A. Parsons'ın olaya ön yargıyla baktığını "Ne yazık ki, Müslümanlar İstanbul'u da feth ettikten sonra Ayasofya Kilisesi'ni Camiye çevirmişlerdir" şeklindeki ifadesinden de anlamak mümkündür.

Sonuçta, Kütüphanenin Müslümanlar tarafından yakıtıldığı şeklindeki fikri ileri süren yazarların görüşlerini subjektif bir değerlendirmenin neticesinde oluştuğu gözlenmektedir.

II. BÜYÜK İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİNİN HZ. ÖMER TARAFINDAN YAKITILDIĞINI İLERİ SÜREN KAYNAKLAR

Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer emri üzerine yakıtılmadığı, bugün yabancı ve Müslüman yazarlardan birçoğunun görüşüdür. Bu konu hakkında XIX. yüzyıl'dan itibaren yoğunlaşan çalışmalar, Hz. Ömer lehinde olup, zaten kütüphanenin daha önceleri bir kaç kez tahribe uğrayarak, tarih sahnesinden silindiği şeklindedir. Bu düşüncenin daha çok yabancı kaynaklarda yer almış olması, kafalardaki taraflı davranma düşüncesini de silmektedir.

Şimdi Kütüphanenin, Hz. Ömer tarafından tahrip edilmediği görüşünü savunan yabancı ve Müslüman kaynakları inceledikten sonra bu gerçeği bir daha vurgulayacağız.

1. Yabancı Kaynaklardaki Bilgiler

Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer döneminde yakılmadığını savunan yabancı yazarlar⁽³⁰⁵⁾ Hz. Ömer döneminde yakılması haberinin, İskenderiye'nin fethinden altıyüz sene sonra, Hz. Ömer'in dindarlığını daha yüksek göstermek için kasıtlı olarak uydurulmuş⁽³⁰⁶⁾ aslı astarı olmayan bir efsane olduğu⁽³⁰⁷⁾ Arapların İskenderiye'yi fethi olan 642'de orada büyük ve umumi kütüphanenin bulunmadığı, bunun tamamen bir iftira olduğu şeklinde görüş bildirmektedirler⁽³⁰⁸⁾. Ayrıca Amr b. As'ın zaptolunan memleket halkına evvelce mensup bulundukları dinlerini muhafaza ve ibadetlerini serbestçe icra edebilecekleri hususunda teminat verdiğini, bunun neticesinde bütün Hristiyan tebea'nın her yerde emniyetli oldukları bir gerçektir denmektedir⁽³⁰⁹⁾.

Yabancı kaynaklarda yer alan en basit diller bile yakılmadığı gerçeğini ortaya sermektedir.

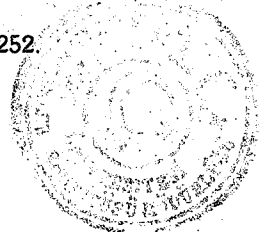
(305) Bu yazarlardan Ludolf Krehl (1825-1901) konu hakkında derin araştırmalar yaparak 1878 Eylül ayında Floransa'daki IV. International Orientalistler Kongresinde "Über die Sage Von der Verbrennung der Alexandrinischen Bibliothek durch die Araber" adı altında bir bildiri sunmuştur. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen bu bildiri hala önemini korumaktadır (Terzioğlu, s. 422). Diğer yazarlar ise, Max Meyerhof, A.J. Butler P. Casanova, G. Furlani, Bernard Lewis, Sigrd Hunke, H.J. de Uleesehaver Carl Wendel v.s. dir.

(306) Terzioğlu, s. 423; Yıldız, s. 93.

(307) Terzioğlu, s. 422; Philip Hitti, İslam Tarihi, (Çev: Salih Tuğ), C.I., İstanbul-1989, s. 251-252.

(308) Hunke, s. 254.

(309) Hunke, s. 255.

2. İslam Kaynaklarındaki Bilgiler

Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin, Hz. Ömer döneminde yakılmadığını savunan çok sayıda İslam kaynağı bulunmaktadır⁽³¹⁰⁾. Bu kaynaklarda, Müslümanların kütüphaneyi yakmasıyla ilgili Ebu'l-Ferec'in vermiş olduğu bilginin gerçekte bir yanlışlık ve konuyu saptırmaktan ibaret olduğu⁽³¹¹⁾, kütüphanenin çeşitli dönemlerde geçirdiği yangından sonra, kayda değer kitapları bünyesinde artık taşımadığı, yani Arapların fethi esnasında kütüphanenin mevcut olmadığını bu bilginin Ana Britanica Ansiklopedisinde ve Fransa'da yayınlanan ilmi bir dergide yer aldığını belirtmektedir⁽³¹²⁾. Ayrıca İslam kaynaklarında, eğer kütüphane Müslümanlar tarafından yakılmış olsaydı, bunun Mısır'ın fethinden bahseden Eutyehius'un ve daha sonraki yazarların bahsetmesi gerektiği vurgulanıyor⁽³¹³⁾.

Müslümanların feth ettikleri yerlere muhabbet ve yumuşaklığa dayanan bir kanunla gittiklerinden kesinlikle bu olay İslam Fethi'nin işine benzemediği bu olayın uydurulmuş sağlam delillere dayanmayan bir rivayetten oluştuğu, İslam kaynaklarının ortak görüşüdür⁽³¹⁴⁾.

II. TARAFLARIN İDDİALARININ TAHLİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

XIII. yüzyıl yazarlarından Abdüllatif Bağdadi, İbn'ül Kifti ve Ebu'l Ferec, İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakıldığına dair en eski bilgiyi veren kaynaklardır. Fakat bu kaynakları tahlile tabii tuttuğumuz zaman doğru olmayan bilgilerin yer aldığını görürüz⁽³¹⁵⁾.

Eski kaynaklardaki bilgilerin doğru olmadığını gösteren delillerden birisi, Büyük İskender'in hocası olan filozof Aristoteles, Abdüllatif'in dediği gibi İskenderiye'de değil, M.Ö. IV yüzyılda Atina ve Makedonya'da yaşamıştı. Bir diğer delil ise Mousaion'u İskender değil, Ptolemaios I Soterv e Ptolemaios II Pliladelephos kurmuştu⁽³¹⁶⁾.

İbn el-Kifti'nin vermiş olduğu bilgilerde, Abdüllatif Bağdadi'nin verdiği bilgiler gibi yanlışlıklar bulunmaktadır. Zira burada belirtilen iki noktanın açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Birincisi Müslümanların İskenderiye şehrini fethi esnasında, Amr b. As ile konuştuğu söylenen Gramerci hayatta olup olmadığı, ikinci nokta ise, kütüphanenin Müslümanların fethi esnasında ayakta olup olmadığıdır⁽³¹⁷⁾.

Birincisi hiç şüphesiz, Gramerci Yuhanna, Müslümanların Mısır'ı fethi sırasında yani 642 senesinde hayatta değildir⁽³¹⁸⁾. Çağdaş olmayan bu iki

(310) Bu yazarlardan bazıları, Ömer Ebunn Nasır, Abbas Mahmud el-İkad, Abdurrahman Şerifi Ferit Batlar, Hasan İbrahim Hasan, Mehmet Mansur Tahir Harimi Balcıade, Ahmet Refik, Adnan Adıvar, v.s.

(311) Abbas Mahmud el-İkad; Amr İbnü'l As, Basım yeri ve tarihi yok, s. 98.

(312) Ömer Ebunn Nasır, Ömer İbnü'l-Hattap, Basım Yeri ve Yılı yok, Adıvar, s. 98; Ana Britanica Ansiklopedisi, C. XII, İstanbul-1988, s. 18.

(313) Hasan İbrahim Hasan; İslam Tarihi, C. I, İstanbul-1985, s. 311.

(314) Abdurrahman Şerif; Zubdet'ül Kısas, 1315, s. 138-139; Hasan, s. 311-315. Mehmet Mansur, Meşhur İskenderiye Kütüphanesine Dair Risale, İstanbul-1300, s. 55-56-63; Harimi, s. 96-97; Ahmet Refik, Büyük Tarih-i Umur, C. V, İstanbul-1328, s. 59.

(315) Batlar, s. 353.

(316) Büyük İskenderiye Kütüphanesinin Kuruluşuna Bkz. s. 15-17.

(317) Batlar, s. 366.

(318) Dunalp, s. 25; Batlar, s. 353; Yıldız, s. 91.

kişi arasında rivayetlerde geçen konuşmanın olması mümkün değildir.

İkinci nokta ise, 642 senesinde Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin mevcut olmadığıdır⁽³¹⁹⁾.

Zira Kütüphanenin Müslümanların fethinden önce çeşitli tahriplere uğrayarak tarih sahnesinden silindiği bir gerçektir⁽³²⁰⁾. Meseleye bir başka açıdan baktığımız zaman, müslümanların Mısır'ı feth ettikten onbir ay sonra İskenderiye şehrini ele geçirmişlerdir. Bu arada Rumlara istedikleri zaman-yanlarında istedikleri eşyaları da almak şartıyla şehri terkedebilecekleri şeklinde bir antlaşma imzalamışlardır⁽³²¹⁾. Ayrıca bu sırada deniz yolunda açık bulunuyordu. Rumlarla Constantiniye arasında herhangi bir engel bulunmuyordu. Eğer o döneme kadar kütüphane ayakta kalmış olsaydı, oradaki insanlar kitapların sağlayacağı maddi imkan gözönüne alınarak onları götürürlerdi. Ayrıca kitap tutkunu insanlar tarafından satın alınırdı⁽³²²⁾. Bir diğer husus ise, İbn al-Hakem "Futuh al Mısır" adlı esirinde İslam ordularının Mısır'ı istilasından bahsetmesine rağmen İskenderiye Kütüphanesine ait herhangi bir bilgiden söz etmemiştir. Nitekim Mes'udi 'de Muruc-al Zehab' adlı eserinde Mısır'ın istilasına dair etraflı bilgi verdiği halde İskenderiye Kütüphanesinden hiç bahsetmemiştir⁽³²³⁾. Görüldüğü gibi Abdüllatif, İbn el-Kıfti ve Ebu'l Ferec gibi XIII yüzyıl yazarlarına gelinceye kadar bu konu hakkında başka eserlerde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Yine 642 tarihi ile bu yazarların yaşadığı tarih arasında beşyüz yıl gibi uzun bir zaman aralığı bulunmaktadır. Bu zaman aralığında bu konu hakkında ne Hristyan nede Müslüman kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bunlar Yakubi, Taberi ve El-Kindi' dir⁽³²⁴⁾. Ayrıca, İskenderiye patriği Eutyehius, İskenderiye'nin fethini anlatmış olmasına rağmen, bu yangından hiç bahsetmemiştir⁽³²⁵⁾.

Hristyan olan el Mekin, İskenderiye'nin İslam dönemindeki fethini ufak detayına kadar anlatmış olmasına rağmen, kütüphanenin yanmasından hiç bahsetmemiştir. Ebu'l Ferec, bu konuyu başka yerdeki hadiseyle karıştırıp olmadıysa, kasıtlı olarak İslamiyete karşı olumsuz şeyler yazan bir Bizans kaynağından alınmış olması düşünülebilir. İbn el-Kıfti'nin ve Abu'l Ferec'in naklettikleri haberdeki mübalağa aynı şekilde Kuteddin Hulagunun Bağdat'daki kütüphaneyi yakmasında da kullanılmıştır.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz ki, bu tür mübalağal haberlere ciddi

(319) Batlar, s. 366

(320) İskenderiye Kütüphanesinin Çeşitli Dönemlerdeki Tahribleri Bkz. s.

(321) Amr b. As'ın Mukavgıs'la yaptığı antlaşma şu şekilde hulase edilir:

1- Kendisine cizye vergisi gereken her kişi yılda iki dinar ödeyecektir.

2- Sulh müddeti Onbir aydır.

3- Barış müddetince Araplar, İskenderiye'ye karşı harbe teşebbüs etmektizin bulundukları yerleri koruyacaktır. Bizans ordusunun harp teşebbüsünü mani olunacaktır.

4- Müslümanlar kiliselere karşı kötü davranmayacak ve Hristyanların işlerine karışmayacak

5- İskenderiye'de bulunan muhafızlar malları ve eşyalarını alarak şehirden çıkacaklar, çıktıkları ayın cizyesini ödeyecekler;

6- Yahudiler, İskenderiye'de kalacak.

7- Bizans askeri geriye dönmeyecek veya Mısır'ı geri almaya teşebbüs etmeyecekler.

8- Bu şartların yerine getirilmesini temin için Rumlardan 150 askeri, 50'de mülki görevli rehline alarak müslümanların elinde bırakılacaktır (Belazuri, Fütüh'ul-Buldan, Çev: Mustafa Kafalı, Ankara-1987, s. 288).

(322) Batlar, s. 368; Dunalp, s. 25.

(323) Hilmi ziya Ülken; İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri, Ankara-1967, s. 13-14; Terzioğlu, s. 425; Yıldız, s. 91.

(324) Yıldız, s. 91; Ülken, s. 13-14.

(325) Hasan İbrahim Hasan, İslam Tarihi, C.I., İstanbul-1985, s. 15; Yıldız, s. 19; Terzioğlu, s. 425.

bakılması oldukça güçtür. Ayrıca şunu belirtmeliyiz ki, Amr b. As İskenderiye'yi feth ettikten sonra, Hz. Ömer'e yazmış olduğu metnin büyük bir bölümü elde mevcut olmasına rağmen, bu mektupta, İskenderiye'nin zenginliğinden, saraylarından (4000), burada bulunan 40.000 Yahudi'den bahsedilmemiştir. Fakat kütüphane zikredilmiştir. Arapların bu hazineleri yağma etmek istediğine değinerek, Hz. Ömer'den emirlerini bekleğini yazıyor. Cevabında İskenderiye'nin yağma edilmesi ve eserlerin tahribine taraftar olmadığını belirtiyor ki, bu İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılmasıyla ilgili hikayelere bir tenüküz teşkil etmektedir⁽³²⁶⁾.

Amr İbn'ül As'ın, Hz. Ömer'e yazdığı mektupta, kütüphaneden hiç bahsetmemesi düşündürücü bir durumdur. Eğer Amr, Hz. Ömer'e daha sonra İskenderiye Kütüphanesi ile ikinci bir mektup yazmışdır şeklinde düşünülürse bu mektubun cevabının Amr'a gelene kadar geçen uzun süre boyunca Amr'ın İskenderiye'de kalmadığı kesindir.

İşte bütün bu deliller, Ebu'l Feraç ve diğer bazı yazarların İskenderiye Kütüphanesi'nin Hz. Ömer döneminde yakıldığı şeklinde ileri sürdükleri rivayetin gerçeğe ilgisinin olmadığını ispatlamaktadır.

(326) Terzioğlu; s. 426.

SONUÇ

Büyük İskender'in Doğu'ya yaptığı sefer ve sonra, onun ölümünü takiben imparatorluğunun generalleri arasında paylaştırılması ile yeni bir dönem olan Helenistik Kültür Devri başlamıştır. M.Ö. 330-30 yılları arasındaki bu dönem içerisinde Doğu ve Batı kültürünün birbiriyle kaynaşması sonucu dünya tarihinde yeni bir devir başlamıştır.

Büyük İskender'in en büyük hedefi, ortak kültür birliği içinde "Dünya Yurttaşlığı"nı kurmaktır. Bu yüzden farklı ırkları, dinleri ve kültürleri kaynaştırmaya yönelik bir politika izlemiştir. İskender'in başlatıp da, bitiremediği bu kültür politikasının kendisinden sonra gelen mirasçıları devam ettirmiştir. Bunlardan Ptolemaios Krallığı, Mısır Halkının dinlerine müdahale etmedikleri gibi, kendileri de Serapis kültürünü seçerek, İskenderiye'de ona tapınak yaptırmışlardır. Böylece, İskenderiye'de farklı kültürlerin kaynaştığı bir ortam oluşmuştur. İşte İskenderiye'deki bu yoğun kültür ortamı içerisinde krallık sarayı yakınlarında öğretim ve araştırma merkezi olan Musaion kurulmuştur. Musaion'da yer alan Büyük Kütüphane ise, çağın kültürel faaliyetlerinin yürütüldüğü en önemli merkezdi. Burada zengin ilim kadrosuyla yapılan çalışmalar uzun süre önemini koruyarak, ilim dünyasına damgasına basmıştır. Böylece, Helenistik devirde entelektüel merkez, Atina'dan İskenderiye'ye kaymıştır.

Helenistik Devirde kurulan kütüphanelerden biri ve en önemlisi olan İskenderiye Kütüphanesi, Helenistik Kültürü yayma ve saklamada oldukça faydalı olmuştur. Nitekim İskender'in "Dünya Devleti" kurma düşüncesine uygun olarak, bu topraklarda yaşayan çeşitli halkların kültürlerini kaynaştırma politikası izlemiş, onlara ait edebiyat ve bilim eserlerini bir araya toplayarak gelecek kuşaklara aktarma amacını korumuştur. Mesala, Yahudiler'e ait dini kitapların Yunancaya çevirterek kütüphaneye konması, hedeflenen amacı gösteren en güzel örnektir.

Büyük İskenderiye Kütüphanesi, kültür politikası yanında devletin izlediği siyasi politikaya da en büyük desteği veren kuruluş olmuştur. Evrensel bir nitelik taşıyan ve kendisinden sonra kurulan Serapeion Bergama Antakya vs. kütüphanelerine etki ederek örnek olan Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin kültürel gelişimi ne yazık ki, ebedi olmamıştır. Zira her büyük eser gibi kütüphane de zaman içerisinde çeşitli darbeler alarak ortadan kalkmıştır.

İskenderiye Kütüphanesi taşıdığı kültürel zenginlikten dolayı gerek siyasi çatışmalarda gerekse dini savaşlarda çok kez dolaylı veya doğrudan hedef alınan nokta olmuştur. İşte bunlardan ilk Roma imparatoru Caesar döneminde yaşamıştı. M.Ö. 47 yılında ki İskenderiye Savaşı'nın neticesinde Caesar'ın İskenderiye limanını ateşe vermesi ile kütüphane kısmen de olsa zarar görmüştür.

İskenderiye Kütüphanesi ikinci büyük tahribi, Roma İmparatoru Traianus'un İskenderiye'de çıkan isyanı bastırılması esnasında yaşamıştır. Yine Roma İmparatoru Aurelianus'un Palmyra Kraliçesi Zenobia ile yaptığı mücadelede zarar gördüğü gibi, İmparator Diocletianus'un İskenderiye'deki isyanları bastırması esnasında da tahribe uğramıştır. Bu tahriplerin hepsi siyasi mücadele sonucunda meydana gelmiştir.

Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin Roma Devletindeki dini mücadeleler esnasında gördüğü zararlar ise oldukça önemli olup kütüphanenin sonunu getirmiştir. Şöyle ki, Hristiyanlığın Roma Devleti'nde yayılmasıyla birlikte, put-

perestliğe karşı alınan olumsuz tavırlar her geçen gün artmaktaydı. Zira, Hristyanların en büyük hedefi, putperestliğe ortadan kaldırmaktı. Bunu da, putperestliğe ait ne kadar kültürel değer varsa ortadan kaldırılması neticesinde başarabileceklerini düşünüyorlardı. İşte, putperestliğin kaynağı olarak görülen Büyük İskenderiye Kütüphanesi Hristyanlarla, putperestler arasında yapılan imparator Theodasius'un başını çektiği fanatik bir Hristyan grup tarafından M.S. 391 yılında büyük tahribata uğratılmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise Hristyan meshepleri arasındaki çatışmalarda, İskenderiye Kütüphanesi çiban başı olarak görüldüğünden yok edilmesi için 455 yılında bizzat imparator Marcian tarafından emir verilmiştir. Böylece en son ve en büyük darbeyi yiyen İskenderiye Kütüphanesi tarih sahnesinden silinmiştir.

Fakat asırlar sonra, 642 yılında İskenderiye'nin Müslümanlar tarafından fethi esnasında, gerçekte ayakta olmayan İskenderiye Kütüphanesi'nin tahrip edildiği fikri bazı yazarlarca ileri sürülmüştür.

İlk olarak XIII. yüzyıl kaynaklarında yer alan bu düşünce, daha sonraki dönemlerde bazı yazarlarca ilgisi olmadığı halde kasıtlı olarak tekrarlanmıştır.

Sonuç olarak, Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin, Hz. Ömer zamanında yakılmadığını, zira bu dönemde kütüphanenin zaten ayakta olmadığını söyleyebiliriz. İskenderiye'nin Müslümanlar tarafından fethinden yaklaşık altı asır sonra ileri sürülen bu iddianın, sadece bir hurafeden meydana geldiği bir gerçektir. İskenderiye Kütüphanesi ayakta olsaydı bile Müslümanların herhangi bir tahripde bulunmaları mümkün değildi. Çünkü Kur'an'ın ilme verdiği büyük değer, buna engel olurdu. Zira Peygamberimize inen daha ilk ayet, okumayı dolayısıyla bilgi ve bilmeyi emretmektedir: "Rabbin'in adıyla oku..." (el-Alaka, 1). Bu ayete dikkat edildiğinde neyin okunacağı belirtilmemiştir, yani her şeyin okuma, öğrenme ve bilimin konusu olduğunu göstermek içindir ki, böyle bir anlayış Kur'an'ın başka ayetlerinde de ortaya çıkmaktadır. Yine Hz. Peygamber'in "İlim Çin'de de olsa arayın" ve "Dünyayı isteyen ilme sarılsın, ahireti isteyen ilme sarılsın, hem dünyayı hem ahireti isteyen yine ilme sarılsın" Hadisleri, Müslümanların İslam'ın ruhuna uygun, yabancıların bilgilerini almada tereddüt etmeyeceklerinin delilidir.

İşte bu konuyla ilgili Ayet ve Hadislerden yalnızca verdiğimiz iki örnek dahi, İslamiyetin kesinlikle ilmi eserleri yok edecek bir din olmadığını göstermeye kafidir.

BİBLİYOGRAFYA

- Abbas Mahmud el-İkad, *Amr İbnü'l As*, Basım yeri ve tarihi yok.
- Abdurrahman Şerif, *Zubdet'ül Kısas*, İstanbul, 1315.
- Adivar, Adnan, *Tarihte Bilim ve Din*, İstanbul-1980.
- Ahmet Refik, *Büyük Tarih-i Umum*, C.V, İstanbul-1328.
- Akşit, Oktay, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul-1985.
- Ana Britanica Ansiklopedisi, Anonim C. XII, İstanbul-1988, s. 13-16.
- Balcızade Tahir Harimi, *Tarihi Medeniyette Kütüphaneler*, Balıkesir, 133.
- Batlar, Ferit, *Fethü'l-Arab el-Mısır*, Kahire-1933.
- Bayatlı, Osman, *Bergama Tarihinde Krallık Devri*, İstanbul-1950.
- Bayraktar, Mehmet, *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Ankara-1985.
- Berve, Helmut, *Eskiçağ Tarihine Ait Altı Konferans*, İstanbul-1958.
- Blunt, A. W. F., *Helenizm Tarihinin Anahtarı* (Çev: Sabahat Atlan), İstanbul-1943.
- Bosch, Phil M.E., *Helenizm Tarihinin Anahtarı* (Çev: Sabahat Atlan), İstanbul-1943.
- Broclelmann, C., "Katip Çelebi Maddesi" İ. A., C. VI, İstanbul-1988, s. 432-438.
- Canan, Mehmet Zeki, *İslam Tarihi*, I, İstanbul-1977.
- Cihan Tarihi, Anonim, C. I, İstanbul-1927.
- Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C. I, İstanbul-1987.
- Demircioğlu, Halil, "Helenik Devlet-Helenistik Devlet", *Siyasi İlimler Mecmuası*, C. XI, Ankara-1941.
- Droysen, *Büyük İskender I* (Çev: Bekir Sıdkı Baykal) II. Baskı, İstanbul-1964.
- Dunlap, Leslie W., *Readings in Library History* New York-London-1972.
- El-Belazuri, *Fütuhu'-Büldan* (Çev: Mustafa Kafalı), Ankara-1987.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. X, İstanbul-1984.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul-1980.
- Günaltay, Şemseddin, *Yakın Şark*, IV, I. Bölüm, Ankara-1951.

- Hasan, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, C. I, İstanbul-1985.
- Hessel, Alferd, *A History Of Libraries*, New Bruswick, N.J-1955.
- Hitti, Philip, *İslam Tarihi* (Çev: Salih Tuğ), C.I, İstanbul-1989.
- İnan, Affet, *Eski Mısır Tarihi ve Medeniyeti*, Ankara-1956.
- Johnson, Elmer D., *A History Of Libraries in the Western World*, New York and London-1965.
- Katip Çelebi, *Mizan'ül-Hak fi ihtiyar'ül Hak*, Cüz. I., İstanbul-1306.
- Leonard, Hensel, *Helen-Latin Eskiçağ Bilgisi* (Çev: Suad Y Baydur), İstanbul-1948.
- Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar*, (Çev: Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul-1979.
- Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara-1971.
- Mehmet Mansur, "İskenderiye Kütüphanesine Dair", *Tasvir-i Efkar*, İstanbul-1283.
- Mittwoch, A., "İbnü'l Kifti Maddesi" *I.A.*, C. V/II, İstanbul-1988, s. 863-864.
- Ostrogsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev: Fikret Işıltan), Ankara-1981.
- Ömer Ebnun Nasır, *Ömer İbnü'l Hattap*, Basım Yeri ve Tarihi yok.
- Özdemir, F., "Eski Devirlerden Zamanımıza Kadar Kütüphaneler" *Türk Kütüphaneciler Derneği*, C. VIII. s. 3-4, Ankara-1960.
- Parsons, E. A., *The Alexandrion Library*, London-1952.
- Sena, Cemil, *Filozoflar Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul-1975.
- Seyid Ali Emir, *Musevi Tarih-i İslam*, İstanbul-1329.
- Şapolya, Enver Behnan, *Müzeler Tarihi*, İstanbul-1936.
- Şenalp Leman, "Eskiçağlarda Kütüphaneler" *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, s. 3, Ankara-1957.
- Tekeli, Sevim, "Klasik Çağ Düşüncesi ve Çağdaş Kültür", *Klasik Çağ Araştırma Kurumu*, Ankara-1977.
- Terzioğlu, Arslan, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır", *V. D.*, s. IX, İstanbul-1971, s. 419-433.
- Tunay, Mehmet İ., "Dünyanın En Eski Kütüphanelerinden İskenderiye

Kütüphanesi", *Türk Kütüphanecileri Derneği Bülteni*, XIX, 1, Ankara-1970.

Tunç, Mehmet İ, "İskenderiye'den Sonra Dünyanın En Eski En Büyük Kütüphanesi Bergama Kütüphanesi", *Arkitekt*, No: 333, İstanbul-1-1960.

Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, Ankara-1967.

Ünsal, Behçet, *Mimari Tarihi*, C. I., İstanbul-1967.

Ünver, Süheyl, "21 Asır Önce İskenderiye Tıp Mektebi ve Kütüphanesi" *İ.Ü.T.F.M. C. 29.*

Yıldırım, Cemal, *Bilim Tarihi*, İstanbul-1983

Yıldız, Nuray, *Eskiçağ Kütüphaneleri*, İstanbul-1985.

Zeydan, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Çev: Zeki Megamizi), C. III, İstanbul-1976.